

Turhan, R. (2014). Türkiye’de Cumhuriyetin erken döneminde Max Weber etkisi ve bu etkiyi anlamak, *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 29. Sayı, 2014/2, s.259-284

Türkiye’de Cumhuriyetin Erken Döneminde Max Weber Etkisi ve Bu Etkiyi Anlamak

Rıdvan Turhan *

Özet: Sosyoloji, Türkiye’de Batı’daki birçok ülkeyle eşzamanlı olarak kurumsallaşmış ve alana ilişkin gelişmeler en başından itibaren yakından takip edilmiştir. Ancak bu durum sadece bir izleme faaliyeti olarak kalmamış, Batı sosyolojisiyle kurulan yakın ilişki ve katkılarla bir form kazanmıştır. Buna bağlı olarak bu süreçte, Batı sosyolojisinin önemli isimleri ve ekolleri ile kurulan ilişkinin boyutu, *etki* tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Ancak bu tartışmalar Türkiye’de genellikle sadece etki ya da ilham temelinde sürdürülmüş, böylece ekol ya da isimlerle kurulan ilişkinin özelliklerinin çok boyutlu bir biçimde kavranması pek mümkün olmamıştır. Bu makalede Cumhuriyetin erken döneminde Max Weber sosyolojisiyle kurulan ilişkinin nitelikleri tartışılacak ve bu ilişkinin kavranabilmesi için gerekli sosyolojik perspektif ortaya koyulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Max Weber Etkisi, Gerhard Kessler, Sabri Ülgener, Ömer Lütfi Barkan, Türk Sosyolojisi, Türk İktisat Tarihi

Impact of Max Weber in the Early Republican Period in Turkey and Understanding this Impact

Abstract: Sociology has been institutionalized concurrently with many countries in the West and the developments in the field of sociology have been closely watched from the very beginning in Turkey. But this was not only an activity of pursuit, and had a form through close relations with and contributions of the Western sociology. Within this process, the dimension of the relation established with the important names and schools of the Western sociology has brought the argumentations of *impact* together. But, these arguments have been pursued on the basis of impact or inspiration in Turkey, therefore it was not possible to comprehend the characteristics of these relations established with the schools or names at a multi-dimensional level. In this article, the characteristics of the relation established with the sociology of Max Weber in early Republican era will be argued and the necessary sociological perspective to comprehend this relationship will be revealed.

Keywords: Impact of Max Weber, Gerhard Kessler, Sabri Ülgener, Ömer Lütfi Barkan, Turkish Sociology, Turkish Economic History

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, ridvanturhan@gmail.com.

Sosyal bilimler içerisinde sınıflandırılan çeşitli disiplinlerin Türkiye'ye aktarılışı aynı zamanda çeşitli ekoller ve Batılı düşünürlerin Türkiye'deki etkisi tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Bu tartışmalar bugün de bütün canlılığıyla sürmektedir. Bu yazıda, Max Weber'in Türkiye'de Cumhuriyet'in erken döneminde sosyoloji ve iktisat tarihi alanlarındaki etkisi tartışmaya açılacaktır. Tartışmayı daha sağlam bir zemin üzerinde temellendirebilmek için ilk olarak Max Weber'in ortaya koyduğu sosyoloji anlayışından ana hatlarıyla bahsedilecek ve ardından da Weber sosyolojisinin Türk düşünce dünyasıyla ilk temaslarına ve bunun niteliklerine değinilecektir. Daha sonra bu ilk temaslar üzerinden Türkiye'de Weber düşüncesinin nasıl bir gelişme izlediği ortaya koyulacaktır.

Max Weber'in Sosyolojisi: Kısa Bir Giriş

Max Weber klasik sosyoloji geleneği içerisinde modern toplumun makro teorisini formüle etme çabasında olan üç isimden birisidir (Tiryakian, 1975, s. 1). Bu çaba, Weber'i Durkheim ve Marx'la birlikte sosyoloji geleneğinin kurucularından birisi yapmıştır. Weber sosyolojide bir otorite olarak kabul edilir. Birçok sosyoloğun gözünde Weber "par excellence" bir sosyolog, hatta sosyologun ta kendisidir (MacRae, 1985, s. 15). Kuşkusuz Weber'in böylesine övgü dolu ifadelerle anılması sebepsiz değildir. Geride bıraktığı çalışmaların çok disiplinli özelliği, teorik yoğunluğu ve ampirik zenginliği Weber'i sosyolojinin muteber kurucularından birisi yapmıştır. Bu teorik gücün sağladığı entelektüel cüret ve bilimsel ihtiras bir yandan Weber'e sosyoloji geleneği içerisinde sarsılmaz bir konum sağlarken diğer yandan da sosyal bilimlerde geniş bir etki yaratmış, Weber'in problematikleri ve ileri sürdüğü tezler kadar çalışmalarının yarattığı etkinin genişliği ve bunun sebepleri de tartışma konusu olmuştur.¹

Elbette Weber'in çalışmaları üzerine yürütülen tartışmalar bununla sınırlı olmamıştır. Çalışma alanının genişliği ve ilgilendiği konuların zenginliği kadar

¹ Julien Freund bu konuda Weber'in çalışma alanının genişliğine vurgu yapar. Birçok sosyolog sınırları net bir biçimde çizilmiş bir sorun üzerinde uzmanlaşırken Weber siyaset, ekonomi, din, hukuk, sanat, bürokrasi, kent ve miras gibi çok sayıda konuyla ilgilenmiş, dahası bu başlıkları ustaca çözümlenmiştir. Freund'a göre Weber'in gücü ve diğer isimlerden farkı buradadır (Freund, 2002, s. 172). Reinhard Bendix de Weber'in ilgi alanlarının genişliğinin altını çizer ve Weber'in ilgi alanlarının bütün insanlığı kapsayıcı olduğunu söyleyerek onu bir Rönesans adamına benzetir (Bendix, 1962, s. 469). Donald MacRae ise Weber'in kullandığı bazı kavramlara ve onun yazılarının bazı özelliklerine atıf yapar. Karizma kavramı, özellikle 1960'lı yılların dünyasında toplumsal karşılığı olan bir kavramdır. Protestan etik ve bunun Japonya, Singapur ve Hong Kong ekonomilerinin hızlı gelişimi ile bağlantılandırılması Weber'in tezlerini yeniden gündeme getirmiştir. Bunlara ek olarak MacRae Weber'in yazılarının çetrefilliği ve yoğun bilgiyle donatılmış olmasının da onun çalışmalarına saygınlık kazandırdığını ifade etmektedir (MacRae, 1985, s. 11-15). Stephen Kalberg ise Weber'in modern dünyanın mukadderatı hakkında sorduğu can alıcı sorulara dikkat çeker. Kalberg'e göre "Batı'nın tikelliğini ne tanımlar?", "Batı'da sosyal değişimin parametreleri nelerdir?" gibi makro sorular bugün sosyologlar tarafından nadiren sorulmaktadır. Bu makro çaba Weber'i diğer sosyologlardan ayırır (Kalberg, 2009, s. 118-20).

metodolojik düzeyde ortaya koyduğu özgün perspektif de ilgi çekmiş (Ringer, 2006), Weber'i 19. yüzyılın diğer düşünürlerinden ayıran bu temel unsurlar üzerine çok sayıda çalışma yapılmış ve çeşitli tartışmalar yürütülmüştür. Öyle ki 1980'lerin ortasında giderek serpilip gelişen bir Weber endüstrisinden bahsedilir olmuştur (MacRae, 1985, s. 14). Ölümünün üzerinden yaklaşık bir asır geçmiş olmasına rağmen Weber sosyolojisinin gücü ve etkisi günümüzde de sürmekte ve bu etkinin varlığı sadece sosyolojide değil, sosyal bilimlerin diğer alanlarında da görülebilmektedir.

Weber'in entelektüel gücünün etkisi ve bunun sebepleri üzerine farklı yorumlarla karşılaşmanın mümkün olduğunu belirtmiştik. Ona sahip olduğu makro sosyolojik perspektifi ve bu etki gücünü sağlayan entelektüel donanımın bir arka planının olduğunu ve bunu kavrayabilmenin de bir kaç ön koşulu olduğu unutulmamalı. İlk olarak Weber'in aldığı klasik Alman eğitiminin ona sağladığı avantajların altını çizmemiz gerekir. Bu nitelikli eğitim sayesinde Weber güçlü bir entelektüel olma yolunda ilk adımlarını atmıştır.² Buna ek olarak yaşadığı dönemin ruhunun entelektüele sirayet ettiği gerçeğinden hareket edersek, düşünürlerin yaşadıkları dönemin koşullarından bağımsız ele alınamayacağını iddia edebiliriz. Özellikle Weber gibi 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında yaşamış bir entelektüel için bu yargı daha da önem kazanır. Bu yüzden ikinci olarak da Weber'in yaşadığı dönemin siyasal hatları ve içinde bulunduğu düşünsel ortamın özelliklerinin onun siyasal ilgilerini ve sosyoloji anlayışını belirleyen en temel unsurlardan olduğunu belirtmeliyiz.

Weber'in yaşadığı dönemin düşünce iklimine genel olarak bakıldığında Alman akademi çevrelerinde ve entelektüeller arasında yoğun bir biçimde tartışılan üç temel mesele göze çarpar. Marksizmin siyasi ve akademik anlamda artan entelektüel etkisinin, modernizme yönelik tartışmaların ve geç sanayileşmesi çerçevesinde Alman toplumunun yaşadığı sorunların tartışıldığı bu ortam Weber'in düşüncesinin gelişimini şekillendirmiştir. Weber'in 20. yüzyıl sosyolojisindeki konumunu belirleyen temel nokta, Batı uygarlığının temel sorunlarını ele almış olması ve modern topluma dair umutların kırıldığı bir dönemde moderniteyi savunmasıyla yakından ilgilidir (Sunar, 2012, s. 118-120). Modernizmin yarattığı bunalımla hesaplaşma işini üstlenen Alman geleneğinin en önemli isimlerinden birisidir, Weber... Özgün Alman sosyoloji geleneğinin güçlü bir temsilcisi olarak toplum ve modern kurumlarla ilgili analizlerini, kapitalizmin Avrupa'da ve özel olarak da Almanya'da gelişiminden

² 19. Yüzyılın hemen başında Alman devletlerinde bir eğitim devrimi gerçekleşmiş ve ileride Weber'in eğitim alacağı jimnazyumlar ve bu kuşağı yetiştirecek olan nitelikli öğretmenlerin ortaya çıkış koşulları hazırlanmıştı. Genel nitelikleri açısından çok iyi olan bu eğitimin Weber'e kazandırdığı dil donanımı sayesinde Weber bütün Hint-Germen dilleri ile kolaylıkla ilişki kurabilmiş ve dahası Rusça ve İbraniceyi de okuyacak kadar öğrenmiştir. Buna ek olarak entelektüel anlamda besleyici bir aile ortamının varlığı da Weber'e spesifik alanlarda uzmanlaşmanın yolunu erken bir dönemde açmıştır (Gerth ve Mills, 1996, s. 54).

bağımsız ele almak mümkün değildir (Doğan, 2012, s. 159). Bu çerçevede yaşadığı dönemin kültürel kötümserlik ikliminde aktif bir biçimde, moderne tartışmalarının bir ürünüdür.³ Bu yüzden de yaşadığı ve yazdığı sosyal ve siyasal ortamın temel özellikleri aynı zamanda Weber sosyolojisinin tarihi arka planına dair önemli ipuçları barındırır.

Weber'in yaşadığı dönem içerisinde Almanya'nın iktisadi, siyasi ve toplumsal dokusu dikkat çekici bir dönüşüm yaşamaktadır. Ülke Bismarck'ın liderliğinde baş döndürücü bir hızla sanayi kapitalizmine doğru ilerlemekte, ancak Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Hollanda gibi ülkelerle kıyaslandığında oldukça geciken bu sanayileşme bir aciliyet duygusunu da beraberinde getirmektedir. Bu nedenden dolayı Almanya'da devletin bütün güçleri sanayileşmeye koşulmuş ancak bu durumun Alman politik yaşamına çeşitli düzeylerde negatif etkisi olmuştur. Devletin lokomotif olduğu bu yukarıdan sanayileşme hamlesi büyük oranda Alman iş çevrelerinin devletle kurduğu yakın bağ/ittifak temelinde şekillenmiş, böylece devletin karşısında kamusal katılım ve özgür düşünce alanını açacak ve dengeleyici bir güç olarak durabilecek bağımsız bir sınıfın doğuşu mümkün olmamıştır. Hükümet kastının yönlendirdiği bu tür bir ekonomik gelişmenin sonucu olarak bireysel haklar ve öz yönetim gibi kavramlar gelişmemiş ve bunun sonucu olarak da Alman çalışan sınıfı siyasi alanda etkili olamamıştır. Bismarck'ın demokrasi ve siyasi hakları dışarıda bırakan ulus inşası projesi demokratik bir politik kültürden hayli uzaktır. Bütün bu gelişmelerin Alman toplumsal yaşamında da belirleyici olduğunu ve nüfusun büyük bir bölümünün demokratik bir içerikten yoksun olması sebebiyle siyasete ilgisiz kalarak bilim, eğitim, sanat, müzik, felsefe gibi içe dönük alanlara yöneldiğini belirtelim. Diğerleri ise ya eski cemaat ilişkilerini inşa etmeye çalışmış ya da geçmişe yönelen çeşitli romantik hareketlere meyletmiştir. Böyle bir ortamda umutsuzluk, şüphe ve kriz hissi Alman toplumuna sirayet etmiş ve özellikle entelektüeller bu yeni dönemin paradoksları üzerine kafa yormuşlardır. Dilthey, "bizi yutmakla tehdit eden manevi kaosu aşmaya yarayacak araçların nerede bulunacağını" sormuştur (Kalberg, 2009, s. 103). Benzer soruları daha kapsayıcı bir çerçevede soran isim ise Weber'dir. Weber modern Batı'nın büyük çaplı bir anlam krizinin eşiğinde olduğunu düşünmektedir ve bu çerçevede sadece Alman toplumunun değil daha genel düzeyde modern Batı'nın temel sorunlarıyla ilgilenmektedir. Ancak şunu belirtelim; Weber'in söz gelimi Marx gibi toplumu dönüştürme gibi bir amacı yoktur (Doğan, 2012, s. 174). Analitik kalibresi oldukça yüksek olan kapsamlı çalışmaları bir reçete değil, ayrıntılı bir teşhis görünümündedir.

³ Kalberg, Weber'in modernlik hakkındaki politik ve sosyal yorumlarının ekseninde Alman siyasal kültüründeki içsel zafiyetlerin üstesinden gelmek için etkili mekanizmalar ortaya koymaya çabasının belirleyici olduğunu ifade eder (Kalberg, 2009, s. 104).

Bu teşhisteki temel vurgu kapitalist modernitenin merhamet, ahlaki eylem, bireysel özgürlük gibi Batılı değerleri tehdit ettiğine yöneliktir. Weber'e göre kapitalizm yüksek yaşam standartları ve işi etkin bir biçimde örgütlenme konusunda en iyi fırsatları sunmaktadır ancak diğer yandan bu ekonomik sistemin insanlığın aleyhine işleyen birçok yönü vardır (Kalberg, 2009, s. 104). Weber'e göre kapitalist sistem bürokrasinin gelişiminde inkâr edilemez bir rol oynamıştır (Weber, 2012, s. 343-344). Sanayi toplumlarında yaşamın her veçhesinde karşılaşılan bürokratikleşmenin bireysel özgürlük alanlarını yok edeceği endişesi taşıyan Weber, modern Batı toplumunda da Mısır ve Çin gibi kadim doğu uygarlıklarındaki durgunluğa benzer bir sosyal kemikleşme tehlikesi yaratacağından korkmaktadır. İşte tam da bu noktada güçlü bir Almanya ve Alman ulusu idealini her zaman zihninde taşıyan Weber'in sosyolojisinin siyasi arka planı daha berrak bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Weber tehdit altında olan Batılı değerlerin korunması gerektiğini güçlü bir şekilde vurgulamakta ve bunun için ne İngiltere ya da Amerika Birleşik Devletleri'ni, ne de diğer Batılı devletleri yeterli görmektedir. Çünkü Weber'e göre bu ülkeler maddeci yaşam biçimi ve sömürü ticaretinin boyunduruğu altındadır ve bu durum Weber'in çok önemseydiği özerk birey anlayışını yok etmektedir. Ona göre bu ülkeler Batılı değerleri tehdit eden güçlere karşı etkin bir biçimde karşı koymak için içsel olarak harekete geçebilecek durumda zaten değildir (Kalberg, 2009, s. 113). Weber Batı geleneğinin asil değerlerini savunacak ülkenin Almanya olduğunu düşünmektedir ve böylesine tarihi bir misyonu Almanya'ya atfederken bunun gerekçelerini de açıklamaktadır. 1916 Ekim'inde Almanya'nın Avrupa'nın büyük devletleri arasındaki konumunu tartışmak üzere bir araya gelen liberallerin bir toplantısında yaptığı konuşmada, savaşın nedeni olarak Almanya'nın saldırgan bir sanayi devleti olarak ortaya çıkmasına vurgu yapmakta ve Almanya'nın neden saldırgan bir devlet haline geldiğini şu sözlerle açıklamaktadır:

Kendini beğenmişlikten değil, dünya tarihine karşı sorumluluğumuz yüzünden. Dünya gücünün bir yandan Rus yöneticilerinin buyrukları, öteki yandan Anglo-Sakson "toplumu" nun kalıpları arasında -belki biraz da Latin *reason*'u katılarak- bölüşülmesine karşı hiç mücadele etmeden izin vermemiz yüzünden kimse, hele kendi gelecek kuşaklarımız, Danimarkalıları, İsviçrelileri, Norveçlileri ve Hollandalıları sorumlu tutmayacak. Dünya gücünün bölüşülmesi son kertede geleceğin kültürünün niteliğinin denetimi demektir. Gelecek kuşaklar da haklı olarak bundan bizi sorumlu tutacaklardır, çünkü biz yedi milyonluk değil yetmiş milyonluk bir ulusuz. (Aktaran Gerth-Mills, s. 78-79)

Görüldüğü gibi Weber Almanya'yı, Batılı değerleri bütün Batı adına savunacak olan ülke olarak saptamakta ve Almanya'ya muazzam bir görev yük-

lemektedir.⁴ Çünkü Weber'e göre Almanya, endüstriyel kapitalizmin geliştiği diğer Batılı ülkelerle kıyaslandığında görece geri kalmış olmasına rağmen güçlü bir parlamento, dinamik bir demokrasi, zinde bir kapitalizm, modern bilim ve güçlü bir Alman ulusal devleti sayesinde hem modern kapitalizmin negatif yönleriyle, hem de Doğu'nun bir özelliği ve tehdidi olan sosyal durgunluk sorunuyla baş edebilir. Elbette bu tutum aynı zamanda modern Batı'yı tanımlayan temel özellik olarak kapitalizmin Batı adına Almanya tarafından sahiplenilmesi olarak da anlaşılmalıdır. Weber'in entelektüel çabasının nihai amaçlarının belki de en önemlisi budur. Böylece Weber, Alman modelinin neden diğer ülkelerden daha farklı bir yol izlediği sorusu üzerinden daha büyük bir projenin taslaklarını oluşturmuştur. Bu büyük proje, Weber'in yaslandığı düşünsel gelenekle kıyaslandığında çok daha ayrıntılı ve sistematik bir biçimde modern toplumun kökenlerinin ortaya koyulması olarak tanımlanabilir. Ama şunu hemen belirtelim; Weber bu projeyi gerçekleştirmek için tıpkı Alman modeli ve diğer ülkeler karşılaştırmasında olduğu gibi tarihsel karşılaştırmalar yapmaktadır. Ancak bu karşılaştırmalar ulusal düzeyde değil daha evrensel düzeydedir. Başka bir ifadeyle Weber, minör bir karşılaştırma modeli üzerinden -Almanya'nın kendine özgünlüğünün tartışmaya açılması- daha majör ve uzun soluklu bir tartışmayı -Batı'nın kendine özgünlüğü- başlatır.

Karşılaştırmalı tarihsel araştırmalardan oluşan bu büyük proje Weber'in yaşam boyu süren uğraş alanı olmuştur ve bu projenin merkezinde Batı uygarlığının diğer birçok tarihsel modelden birisi olarak özgünlüğünü göstermek vardır (Wood, 2008, s. 184). En kapsamlı çalışmalarına bakıldığında temel problematiğin Batı uygarlığının biricikliği/özgünlüğü meselesi olduğu açıkça görülebilir. *Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu* Weber'in bu konudaki ilk girişimidir (Weber, 2011). Dinlerin ekonomik ahlakıyla kapitalizmin doğuşu arasındaki ilişkiyi sorguladığı *Dünya dinlerinin ekonomik ahlakı*nda yine ayrıntılı karşılaştırmalar yaparak Batı'nın biricikliğini kanıtlama çabasıdır (Kalberg, 2009, s. 96). Ölümünden sonra yayınlanan ve bir analitik risale olarak tanımlanan *Ekonomi ve Toplum* isimli eserinde de Batı'ya özgü gelişmeyi nedensel bir biçimde ortaya koymaya çalışır (Weber, 2012). Mom-

⁴ Bunlara ek olarak Weber Batının asil değerlerinin ayrıca Doğu tarafından tehdit edildiğini çeşitli yazılarında vurgulamakta ve Almanya'yı bu saldırı karşısında bir duvar olarak görmektedir. Weber Almanların Almanya'nın doğusunda Slav toplumuyla girdiği iktisadi çekişmenin muhtemel sonuçlarına dair öngörülerinden bahsederken Almanya'nın binlerce yıllık tarihiyle birlikte zengin ve görkemli kültürüne işaret etmekte ve bu kültürün korunması gerektiğini güçlü bir biçimde vurgulamaktadır (Weber, 1996, s. 464-465). Diğer yandan Weber'in siyasal ilgi ve kaygılarına ve bu çerçevede ortaya koyduğu yazılara bakıldığında *Doğu tehdidinin* somutlaştığı örneğin Rusya olduğu açıkça görülebilir. Weber Almanya'yı ilk defa merkezi Avrupa'da büyük bir güç devleti yapan siyasi birliğin bundan sonra sadece endüstrileşmenin geliştirilmesiyle temellendirilebileceğini düşünmekteydi. Sadece endüstrileşmiş bir devlet diğer Batılı ülkelerin gücünü karşılayabilir, daha da önemlisi Weber'in bütün hayatı boyunca büyük bir tehdit olarak gördüğü Rusya'yı karşılayabilecek kaynaklara sahip olabirdi (Giddens, 1992, s. 27).

msen'in "Grand Sociology" olarak tarif ettiği bu eserde Weber evrensel tarih sürecinin farklı aşamalarında farklı toplumların kültürel eğilimleri ve ekonomik aktiviteleri arasındaki ilişkiyi yine karşılaştırmalar yaparak çözümlemeye çalışır (Mommsen, 2000, s. 373). Bu karşılaştırmalar sonucunda Weber'in çalışmalarında Doğu ve Batı adeta birbirinden kopan iki kutbun temsilcileri olarak tanımlanmaktadır. Weber, çözümlemelerini Doğu-Batı ayrımı eksenine oturtmakta ve bu ayrıştırmayı yaparken akılcılık ekseninde yaptığı çözümlemelerle Batı'nın özelliklerini, patrimonyalizm ekseninde yaptığı çözümlemelerle ise Doğu'nun özelliklerini belirginleştirmektedir. Weber'e göre Batı en başından beri gelişmeci bir yola girmektedir. Bunun tam karşısına konumlandığı Doğu ise durağan kalmaktadır. Bu çerçevede Weber'in çalışmalarında Batı toplumlarının akılcılaşıma ekseninde bir dinamizm ve bunun tam karşıtı olarak da Doğu toplumlarının patrimonyal bir pasif durağanlıkla tanımlanması söz konusu olmaktadır (Sunar, 2012, s. 155-170).

Buraya kadar Weber sosyolojisi ana hatlarıyla ortaya koymaya çalışıldı. Birkaç sayfalık bu kısa özette Weber gibi bir ismin sosyoloji anlayışını bütün ayrıntılarıyla ortaya koymak imkân dâhilinde değil elbette... Weber'le ilgili bu bölümdeki temel amaç onun sosyoloji anlayışının ve muazzam entelektüel çabasının eksenini oluşturan temel birkaç motivasyonu ortaya koymaktı. Buraya kadar yazılanlardan da anlaşılacağı gibi bu temel motivasyon Batı'nın biricikliğinin kanıtlanmasıdır. Weber'in bu amaç doğrultusunda ortaya koyduğu karşılaştırmalı tarihsel araştırmalar içerik zenginliği, metodoloji ve gündeme getirdiği sorular çerçevesinde bugün hala sosyoloji disiplininin en önemli metinlerinden olma özelliğini korumaktadır.⁵ Weber'in neden hala bu denli önemli ve etkili olduğuna dair bu bölümün başında birkaç önemli noktanın altını çizildiği için bunları yeniden hatırlatma gereği duymuyoruz. Ancak Weber'in entelektüel gündeminin odak noktasıyla ilgili birkaç noktanın altını çizmekte fayda var. Özellikle Weber'in karşılaştırmalı tarihsel çalışmalarından sonra birçok sosyal bilimci bazı somut faktörlerin Batı medeniyetini biricik kıldığını iddia etmeye başladılar (Goldstone, 2000, s. 178). Bu bilgi onun etki gücüne dair bir ipucu olarak değerlendirilebilir. Buna ek olarak Weber sosyolojisinin güçlü ya da örtük biçimlerinin 1950'ler itibarıyla özellikle Ortadoğu'ya ilişkin analizlerde kendisini gösterdiği hatırlanırsa (Turner, 2001, s. 27) bu değerlendirme daha da anlamlı olacaktır. Diğer yandan Weber sosyolojisiyle ilgili belki de şaşırtıcı olabilecek başka bir özelliği de hatırlatalım: Weber'in kuramı sosyoloji disiplini içerisinde Marx ya da Durkheim gibi bir okul oluşturamamıştır. Bu dikkat çekici bir durum olduğu gibi sebepleri de

⁵ Wolfgang J. Mommsen Weber'in *magnum opus*'u olarak değerlendirilen Ekonomi ve Toplum isimli çalışmasının International Sociological Association tarafından yirminci yüzyılın en önemli sosyoloji çalışması olarak seçildiğini belirtmektedir (Mommsen, 2000, s. 364).

tartışmaya açıktır. Ancak diğer yandan Weber gibi büyük bir kuramcının okul oluşturamamış olmasını onun için bir dezavantaj ya da zayıflık olarak değerlendirmek de doğru olmayacaktır. Marx'ın düşüncesinin çeşitli yorumlanış biçimleri düşünüldüğünde bu belki de Weber için bir avantaj bile olabilir. Burada altı çizilmesi gereken asıl nokta bütün bu tartışmalar ve kimilerince olumsuzluk ya da eksiklik olarak değerlendirilebilecek durumlara rağmen Weber'in söz konusu etki gücünü neredeyse bir asırdır sürdürebiliyor olmasıdır. Bu etkinin bir biçimde Türkiye'de de, üstelik oldukça erken bir dönemde tespit edilebileceği birçok çalışmada dile getirilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde Weber sosyolojisinin Türk düşünce dünyasıyla ilk temaslarına değinilecek ve bu temasın nitelikleri üzerine bazı değerlendirmeler yapılacaktır.

Bir Parantez: Neden Durkheim? Ya da Neden Weber Değil?

Weber üzerine yapılan birçok çalışmada onun çalışma konularının zenginliği ve çok disiplinli özelliği sıklıkla dile getirilen bir konu olmuştur. O, çalışmalarının bu özelliği sayesinde sosyal bilimlerin çeşitli alanlarına katkı yapmış ve aynı zamanda bu alanlardan yararlanmış bir isimdir. Bununla birlikte Weber diğer sosyal bilimlerden ödünç aldığı kavram ya da araçları daha kapsamlı bir sosyolojik perspektif ortaya koymak için kullanmış ve sosyal bilimlere asıl katkısını ise zengin bir tarihsel malzeme kullanarak yaptığı karşılaştırmalı araştırmalar sayesinde, sosyoloji alanında yapmıştır (Swedberg, 2003, s. 283-301). Kısaca ifade edersek; yazının başında da belirtildiği gibi Weber par excellence bir sosyolog ve sosyolojinin muteber kurucularından birisidir. Bu çerçevede Weber sosyolojisinin Türk düşüncesiyle ilk temaslarının sosyoloji alanında olması beklenecektir. Ancak sosyolojinin Türkiye serüvenine kısaca göz atıldığında, disiplinin beslendiği ilk kaynakların açık bir biçimde Fransız sosyoloji ekolleri olduğu görülecektir.⁶ Türkiye'de sosyolojinin kurucuları olarak kabul edilen Sabahattin Bey'in Türkiye için İngiliz yanlısı bir siyaseti, Ziya Gökalp ve onun ideoloğunu yaptığı İttihat ve Terakki Partisi'nin ise buna karşı çıkarak Alman yanlısı bir siyaseti savunmuş olmasına rağmen her iki ismin de Fransız sosyoloji ekollerinden besleniyor olmasının ilgi çekici bir durum olduğunu belirtelim.⁷ Ebette bu ilgi çekici durumun çeşitli soruları gündeme getirmesi muhtemeldir. İlk olarak Ziya Gökalp'in

⁶ Bilindiği gibi sosyoloji Türkiye'ye Batı'dan aktarılan bir bilimdir. Ancak sosyolojinin Türkiye'ye gelişi bir toplum görüşü ya da tarih görüşü çerçevesinde gerçekleşmemiş, çökmekte olan Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşatılmasını mümkün kılacak bir çerçeve arayışının sonucu olmuştur (Kaya, 2011, s. 9-15). Bu çerçevede özellikle Fransa aracılığıyla Batı sosyolojisinden esinlenen belli başlı üç sosyoloji akımı Türkiye'de etkili olmuştur. Bunlar Le Play etkisiyle science social akımı, Spencer etkisiyle organist sosyoloji ve Durkheim'cı akımdır. Bu akımların Türkiye'deki temsilcileri ise sırasıyla Sabahattin Bey, Ahmet Şuayıp ve Ziya Gökalp'tir (Sezer, 1989, s. 30).

⁷ Yukarıda sosyolojinin erken döneminde Türkiye'de siyaset ve sosyolojinin yakın ilgisi olduğunu belirtmiştik. Bu ilginin arka planı ve Ziya Gökalp'in düşüncesinde Alman sosyolojisinin etkili olduğu iddialarının sorgulandığı bir yazı için bkz. (Sezer, 1988, s. 226-240)

Alman yanlısı bir siyaseti savunan İttihat ve Terakki'nin bir üyesi olmasına rağmen neden Alman sosyolojisine meyletmediği sorusu sorulabilir. Böyle bir yöneliş söz konusu olsaydı Türkiye'de sosyolojinin erken dönemlerinde Weber'le ilişki kurulması mümkün olabilir miydi? Bu birkaç nedenden dolayı çok mümkün görünmüyor. Öncelikle Türkiye'de sosyolojinin teşekkülü döneminde siyasetle olan yakın ilişkisinin bu ihtimalin önünü kesen temel bir etken olduğu söylemeliyiz. Bu noktada iki kurucu sosyoloğumuz Sabahattin Bey ve Gökalp'in aynı zamanda birbirleriyle çekişen iki siyasi gurubun sözcülüğünü yaptığını unutmamak gerekiyor. Siyasi alandaki bu çekişme aynı zamanda –en azından Gökalp'in- sosyoloji anlayışı üzerinde belirleyici bir etken olmuştur. Daha açık ifadeyle Gökalp'in Durkheim'cılığı öncelikle buradan gelmektedir. Hiç kuşkusuz Durkheim'in Gökalp üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktadır ancak Gökalp'in önce ve özellikle İngiliz yanlısı bir siyaseti savunan Sabahattin Bey'e⁸ ve onun sözcülüğünü yaptığı Le Play sosyoloji okuluna karşı olmak dolayısıyla Durkheim'ci olduğunu belirtelim (Sezer, 1988, s. 227).

İkinci olarak, Türk sosyolojisi ve Ziya Gökalp'le ilgili hemen hemen her metinde üzerinde durulan Gökalp-Durkheim ilişkisinin bir diğer boyutuna değinilmesi gerekmektedir. Bu noktada Gökalp'in Durkheim sosyolojisine duyduğu ilginin sadece Gökalp'in kişisel tercihleriyle açıklanabilecek bir konu olmadığını belirtmeliyiz. Ayrıca bu ilgi sadece sosyoloji alanındaki en yeni bilgilerin Türkiye'ye aktarılışı olarak da değerlendirilemez (Ertürk, 2005, s. 87). 19. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla Fransa ve Osmanlı'nın yaşadığı sorunların benzer özellikler göstermesi, Gökalp-Durkheim ilişkisini kavramamızı sağlayacak en önemli ipuçlarından birisidir. 19. yüzyılın ikinci yarısında önce Alman yenilgisi ve ardından gelen *Commune* deneyiminin Fransa'nın varlığını tehdit ettiği düşünülmekte ve bu tehdit önünde Fransa'nın tarih içindeki yerinin ve kimliğinin belirlenmesi gerekmektedir.⁹ Aynı dönemde Osmanlı da Balkanlardaki milliyetçi ayaklanmalarla uğraşmakta ve Avrupa'da kurulmakta olan yeni dengede Türkiye'nin yerinin ve bu yerin tarihi ve kültürel temellerinin belirlenmesi sorunuyla yüzleşmektedir. Başka bir ifadeyle kimliğimizin belirlenmesi ve dünyada görülen yeni ilişkiler içinde kimliğimizin korunması

⁸ Toplumsal yapımızla bağlantılandırarak sorunlarımızı çözmeyi amaçlayan Sabahattin Bey'e göre düşünce yapımız, okullarımız, eğitim sorunlarımız, mülkiyet biçimimiz, yönetim yapımız, kısaca sosyal örgütlenme biçimimizden kaynaklanan hastalıklarımızın tedavisi cemaatçi yapımızın getirdiği "merkezilikten âdem-i merkeziyete" doğru uzanan bir süreçte gerçekleşecektir. Sabahattin Bey eğitimden yerel yönetimlerin yeniden örgütlenmesine kadar İngiliz modelinin benimsenmesini önermekte ve hatta yerel yönetimlerin düzenlenmesi için meydana getirilecek kurulların başına "Hindistan ve Mısır gibi yerlerin yönetimlerinde edimsel yararlılık göstermiş olan İngilizlerden devlet görevine alınacak bir takım kişilerin" getirilmesini savunmaktadır (Okan, 2008, s. 477-498).

⁹ Söz konusu dönemde Fransa, İkinci İmparatorluk'un çöküşünün ardından doğan Cumhuriyet rejimini tehdit eden gerilimlerle karşı karşıya kalmış kriz halinde bir ülkedir (Coenen-Huther, 2013, s. 21).

20. yüzyılın başlarında Türkiye'nin önündeki en temel sorunlardır. Bu koşullarda Durkheim sosyolojisi sorunlarımıza büyük ölçüde karşılık verebilmekte ve bu çerçevede Batı'da geliştirilen sistemli bir açıklama biçimi olarak Gökalp'in ilgisini çekmektedir (Sezer, 1986, s. 23). Böylece Fransız toplumunun sorunları temelinde yeni bir Fransa kurmaya yönelen Durkheim sosyolojisi, 20. yüzyılda var olmasını sağlayacak yeni bir kimlik arayışında olan, yeni bir toplum ve yeni bir ulus devlet kurma çabasında olan Türkiye tarafından benimsenmiştir.

Konuya Weber açısından bakarsak; bahsettiğimiz koşullarda Türkiye için Weber'in savunduğu "değerlerden" çok Durkheim'in savunduğu "olgular" önemliydi. Türkiye'nin Weber'in savunduğu gibi, bugün üzerindeki hayati önemi açısından geçmişe eğilmeye, geçmişle hesaplaşmaya vakti yoktu. Yazının ilk bölümünde de bahsedildiği gibi Weber büyük bir anlam krizine ve tehdit altında olduğunu düşündüğü merhamet, ahlaki eylem, bireysel özgürlük gibi değerlere dikkat çekiyordu. Kapitalist modernitenin sebep olduğu bürokratikleşmenin özgürlük alanlarını yok edeceği ve kadim Doğu uygarlıklarındaki gibi bir "sosyal durgunluğa" sebep olacağı endişesini taşıyordu. Bu yüzden de Weber söz konusu değerleri merkeze alarak geçmişle hesaplaşmak, moderniteyi bütün yönleriyle kavramak ve arızalı yönlerini çözmek istiyordu. Oysa Türkiye için varlık ve kimlik gibi çok daha majör sorunlar kendisini dayatmıştı ve bu sorunların acilen çözülmesi gerekiyordu. Gökalp, benzer birçok ülke aydını gibi hızlanan tarihin elverdiği ölçüde geçmişle hesaplaşarak toplumsal bütünlük, dayanışma ve aidiyet gibi olguları merkeze alan Durkheim'in sosyolojisini, kurulmakta olan bir ulus devletinin gereklerine uyarladı. Bu çerçevede Türkiye'de Durkheim'e alternatif olarak Weber'in benimsenmesinin nesnel ve tarihsel koşulları yoktu ve bunun olabilmesi de ancak Gökalp ayarında bir sosyoloğun çıkışına bağlıydı (Gencer, 2009, s. 13). Oysa bunun en azından Gökalp'in zamanında gerçekleşmediğini biliyoruz.

Türkiye'de Weber Sosyolojisiyle İlk Temaslar

20. yüzyılın ilk çeyreğinde Türkiye'de sosyoloji, siyasetle ilişkisi çerçevesinde bir form kazanırken Durkheim sosyolojisi yukarıda bahsedilen çerçevede belirleyici ekol durumundaydı. Ne yüzyılın başında ne de Cumhuriyetin erken döneminde Gökalp'in Durkheim'le kurduğu ilişkiye benzer bir ilişki Weber'le kurulamamıştı belki ama buna rağmen Weber sosyolojisi 1930'lu yıllarda Türkiye'de başka bir düzlemde filizlenme şansı bulmuştu. 1930'lu yılların başı aynı zamanda yeni Türk devletini yöneten kadroların ve yeni rejimi destekleyen aydınların birçoğunun, Türk Devrimi'ne ilgisiz kaldığı gerekçesiyle Darülfünun'un ilga edilmesinin gerekliliğini dile getirdiği bir dönemdi. Böylece 1933'te İsviçreli pedagoji profesörü Albert Malche'nin

danışmanlığında gerçekleştirilen üniversite reformuyla “arkada kalan Darülfünun” ilga edilecek ve burada görev yapan birçok hocanın tasfiyesinin ardından “yeni bir ruh yaratacak profesörler” aranmaya başlanacaktı. Bu yıllarda nasyonal sosyalistlerin giderek güçlendiği Almanya’dan kaçmak zorunda kalan çok sayıda Alman profesör Zurich’te toplanmıştı ve yine Malche’nin bağlantıları üzerinden bu profesörler Türkiye’ye davet edildi. Bu profesörlerden birisi de Türkiye’yi Weber sosyolojisiyle tanıştıracak olan Gerhard Kessler’di.

Türkiye’ye gelen çok sayıdaki Alman hocalardan birisi olan Kessler asıl olarak sosyal siyaset alanında uzman bir isimdi ve Almanya’da sosyoloji öğretimi ile doğrudan ilgisi yoktu (Fındıkoğlu, 1963, s. 39). Ancak buna rağmen Türkiye’ye gelişinin ardından Edebiyat Fakültesi’ndeki Sosyoloji kürsüsü Kessler’e teslim edilmişti. Bu durumun Kessler’i de şaşırttığını belirten Fındıkoğlu sosyal siyaset alanında uzman olan birisinin Edebiyat Fakültesi’nde Sosyoloji öğretimi ile görevlendirilmesinin oldukça düşündürücü olduğunu (Fındıkoğlu, 1963, s. 36) ve ardından da Kessler’in gerçekleştirdiği sosyoloji öğretimi asıl uzmanlık alanı olan sosyal siyaset üzerine inşa ettiğini belirtir (Fındıkoğlu, 1963, s. 39-41). Kessler’in öne çıkan yönünün sosyologluğundan çok sosyal siyasetçiliği olduğuna dair benzer ifadeler Tütengil’de de rastlamaktayız. Tütengil, Kessler’in sosyal siyasetçi olarak çalışmalarının ve etkilerinin daha geniş olduğunu belirtir (Tütengil, 1963, s. 52). Daha baskın olan sosyal siyasetçiliği¹⁰ doğrultusunda bir çerçeve ortaya koyan Kessler’in sosyoloji anlayışının eksenini onun *İçtimaiyata Başlangıç* (1938) isimli çalışmasında görmek mümkündür. Akıl ve iradeye yapılan vurgu, sosyal yapıların insanlar tarafından akıl ve irade yoluyla bilinçli bir şekilde kurulduğu, bu çerçevede doğal değil de kültürel olan bu varlığın ancak anlamaya dayalı yöntem ile kavranabileceği iddiası Kessler’in çalışmasında dikkat çeken yönlerdir. Böylece Kessler’in Weber sosyolojisiyle paralel bir biçimde kültürel bir varlık olarak toplumu ve daha küçük sosyal yapıları anlama çabasında olduğu söylenebilir. Diğer yandan Kessler’in ortaya koyduğu çalışmalara bakıldığında bu teorik çerçeveyi asıl olarak sosyal siyasetçi yönünü tahkim etmek için kullandığı iddia edilebilir. Kessler’in sosyolojinin işlevine dair düşünceleri de onun sosyal siyasetçi kimliğini doğrulayan özellikler taşır. Kessler, sosyolojinin memleketin toplumsal hayatına hizmet etmesi gereken bir bilim olduğunu söylemiş ve bu doğrultuda öğrencilerini uygulamalı sosyoloji çalışmalarına yönlendirmeye çalışmıştır.

Bu noktada Kessler’in sosyoloji anlayışına ana hatlarıyla değindikten sonra birkaç şeyin altını çizmekte fayda olduğunu düşünüyoruz. Öncelikle şunu belirtelim; yazının bu bölümünde Kessler’in sosyoloji anlayışından kı-

¹⁰ Kessler, İktisat Fakültesi’ndeki açılış dersinde de sosyal siyasete vurgu yapmış (Kessler, 1937, s. 295-99), ilerleyen yıllarda konuyu Türkiye’yi eksene koyarak yine ele almıştır (Kessler, 1939, s. 138-166).

saca bahsedildi ancak bu, Batı'daki hangi kuramların hangi isimler aracılığıyla Türkiye'ye yansıdığını/aktarıldığını dile getirmek amacıyla yapılmadı. Ayrıca bu tür bir yaklaşımın faydasızlığını tartışmak da gereksizdir. Kessler, Türkiye'de üniversite reformundan sonra bir süre Sosyoloji kürsüsü başkanlığı yürütmüş ve hem Edebiyat hem de Hukuk ve İktisat Fakültelerinde sosyoloji dersleri vermiş bir isimdir. Onun sosyoloji anlayışına öncelikle bu sebepten dolayı kısaca olsa da değindik. Ancak asıl olarak onun 1933'teki Üniversite reformundan sonra Sosyoloji kürsüsünün başına geçişinin ve bunun sebeplerinin önemli olduğunu belirtmeliyiz. Reform sürecinde Malche'nin hazırladığı İstanbul Üniversitesi kuruluş kanununda Sosyoloji Bölümü'ne yer verilmediğini ve böylece kürsünün başında bulunan İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun kadrosuz kaldığını biliyoruz. Bu bilgiden hareketle ilk olarak altı çizilmesi gereken nokta reformla birlikte artık sosyolojiye "gerek duyulmamış" olmasıdır. Ancak Almanya'dan gelen hocalar içerisinde genel ekonomi, ekonomi teorisi, ekonomi tarihi, işletme, maliye, sosyal politika gibi alanlarda uzmanlaşmış hocalar da bulunmaktadır. Bu hocaların birçoğu Türkiye'ye gelişlerinden kısa bir süre sonra asıl çalışma alanlarının dışında kalan çeşitli kürsülere yerleştirileceklerdir. Çelebi ve Kızılçelik bu hocalar içerisinde sosyolojiye en yakın görünen ismin Kessler olması sebebiyle sosyoloji kürsüsünün yeniden açıldığını ve kürsünün başına da Kessler'in geçtiği ifade etmektedirler. Böylece Kessler'in sosyoloji kürsüsünün başına geçişi ona kadro bulmak için üretilen basit bir formül olarak değerlendirilmektedir (Çelebi, Kızılçelik, 2002, s. 110). Bu konu hakkındaki düşüncelerini dile getirirken Fındıkoğlu da benzer ifadeler kullanmakta ve Kessler'le birlikte bir diğer Alman hoca Alexander Rüstow'un da Edebiyat Fakültesi'nde görevlendirilmesini¹¹ "sadece davet edilen bir ilim adamına iş bulmak ile" açıklamaktadır (Fındıkoğlu, 1963, s. 36). Özellikle Kessler'in Sosyoloji Kürsüsünde görevlendirilmesine dair yukarıdaki açıklama biçimi ilk bakışta tatmin edici gibi görünse de bu konunun daha kapsayıcı bir açıklama gerektirdiğini ve ancak Türk sosyolojisinin gelişimi içerisinde yaşanan kırılma ve kopuşlar çerçevesinde çok boyutlu bir biçimde kavranabileceğini belirtelim. Bu çerçevede İmparatorluk döneminden Cumhuriyet'e devrolan sosyoloji mirasının hatırlanması bu kavrayışı büyük ölçüde kolaylaştıracaktır.

Kısa bir parantez açarak birkaç noktayı hatırlatalım; öncelikle Sosyolojinin Türkiye'ye gelişinin büyük ölçüde İmparatorluğun yaşadığı sorunlara bir çözüm arayışı ekseninde gerçekleştiğini biliyoruz. Bu çözüm arayışlarının ortak özelliklerinden birisi Yusuf Akçura'nın Üç tarz-ı *siyaset* isimli metninin başında kullandığı "garpten feyzalmak" ifadesinde kendini bulur. Bu tutum

¹¹ Fındıkoğlu, Rüstow'un İktisat Fakültelerine mahsus bir İktisadi Coğrafya ve İktisat Tarihi disiplinine yönelmiş bir hoca olduğunu belirtmekte ve bu yüzden de onun Edebiyat Fakültesi'nde görevlendirilmesine bir açıklama getirmeye çalışmaktadır (Fındıkoğlu, 1963, s. 36).

dönemin neredeyse bütün akımlarının ortak özelliğidir. Bir diğer özellik ise sosyolojinin Batı'da ortaya çıkış dönemi sorunlarına bağlı olarak toplum kavramının büyük ölçüde ulus olarak okunuşu idi. Eski toplumun içinden, onunla hesaplaşarak doğan bu yeni kategori, eskinin tarım ya da dini toplumundan farklı olarak endüstri toplumu olması sebebiyle olumlu toplum olarak niteleniyordu. Bu çerçeve ülkemizde de aynen kabul edilmiş ve Ziya Gökalp modern Türk toplumunu oluşturacak kültürel kaynakları Osmanlı ile ilişki kurmamış toplum kaynaklarında aramıştır. Eski ile olan bağların tamamen koparılması, katılmayı hedeflediğimiz yeni uygarlık dairesinin kültürümüzü zenginleştirmemizde bize sağlayacağı olanaklar ve bu sayede bir milli devlet olarak "milliyetler arasında" var olabilmenin imkânları Gökalp'in temel problematikleridir. İmparatorluğu yaşatma girişimlerinin başarısızlığı sebebiyle modern Türkiye bu düşünsel çerçeve içinde Türk toplumu için tek mümkün çözümdü ve Cumhuriyet'le birlikte çözüme ulaşıldığı için de artık yeni arayışlara gerek kalmamıştı. Bunun en açık kanıtı yeni dönemde üniversitede sosyolojiye yer verilmezken liselerde sosyoloji öğretimi yanında medeni bilgiler öğretiminin yaygınlaştırılması idi. Başka bir ifadeyle çözümün topluma benimsetilmesi dışında yapılması gereken bir şey kalmamıştı. Bu da kaçınılmaz bir biçimde yeni bir sosyoloji öğreticisi kuşağını gerektirmişti. Mehmet İzzet'ten başlayarak sonradan gelen yabancı hocalar da¹² bu çerçevenin içerisindeydiler (Ertürk, 2004, s. 94). Ve elbette Gerhard Kessler'i ve onun Sosyoloji kürsüsünün başına getirilmesini de bu çerçevede ele almak konunun Türk sosyolojisinin gelişimi içerisinde kavranmasının bir gereğidir. Kessler'e, modern Türkiye'nin kuruluşuyla birlikte bir anlamda asıl misyonunu tamamlamış bir kürsü teslim edilmişti. Siyaseti yönetenlerin bu dönemde Kessler'in sosyal siyasetçiliğinden somut taleplerinin olup olmadığı soru konusudur¹³ ancak sosyolojiden yeni dönemin gereklerine uygun olarak toplumu biçimlendirme ve dünyadaki gelişmeler karşısında bir tutum geliştirme görevinin beklendiği açıktır.¹⁴ Bu doğrultuda 1939 yılında Edebiyat Fakültesi Sosyoloji

¹² 1920'li yıllarda kürsüde ders veren yabancı akademisyenlerden bazıları Bougle, Max Bonafous ve Dumezil'dir (Kaya, 2008, s. 716-717).

¹³ Bunun en azından 1930'lu yılların ortaları için bir soru konusu olduğu iddia edilebilir ancak özellikle 1940'lı yılların ortaları itibarıyla devletin, işçi-işveren ilişkilerinin düzenlenmesi konusunda bu ekolün sunduğu bilgilerden açıkça yararlanmanın yollarını aradığını da belirtelim (İlyasoğlu, 1985, s. 2171-72), (Hänlein, 2008, s. 203-213).

¹⁴ Cumhuriyetle birlikte modern Türkiye'nin kuruluşu ve böylece mümkün tek çözüme ulaşıldığı fikrinin Cumhuriyetin ilk on yılında karşılaşılan çeşitli sorunlar sebebiyle, sosyoloji düzeyinde olmasa da edebiyat düzeyinde tartışmaya açıldığını görmek mümkündür. İkinci Dünya Savaşı'nın koşulları ortaya çıktığında ise İmparatorluk döneminde geride bıraktığımızı, aştığımızı sandığımız akım ve tartışmaların yeniden canlandığına tanık oluyoruz. Sabahaddin Bey'in ve Ziya Gökalp'in terk ettiği görüşleri ve milli mücadele yıllarında yükselişinden söz edilen Marksist akımların yeniden gündeme gelişini bu çerçevede değerlendirmek gerekiyor. Bununla birlikte dünyadaki yeni gelişmeler sebebiyle yeni dönemin manifestosu niteliğindeki Türkçülüğün Esasları'nın geçerliliğinin sorgulanmaya başlanması söz konusudur. Bu yüzden 1930'ların hemen sonunda Sosyoloji kürsüleri yeniden kurulmuş ve Sosyoloji kürsülerinden 1940'ların yeni koşullarına uygun bir çerçevede yeni görevler beklenmiştir. Söz konusu koşullar İstanbul Üniversitesi'nde Sosyoloji Bölümü'nün açılmasını gerektirmiş ve 1939'da açılan bölümün başına Hilmi Ziya Ülken getirilmiştir. Ankara Üniversitesi'nde açılan Sosyoloji Bölümü bu beklentilere cevap vermekten uzak bir tutum sergileyince tereddüt etmeden kapatılmıştır (Ertürk, 2004, s. 87-97)

Bölümünün başına en başından beri Türk sosyolojisi içerisinde bir çizgisi olan Hilmi Ziya Ülken geçmiş ve böylece Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü ikinci defa kurulmuştur.¹⁵ Yeni dönemin koşullarına uygun çerçeve Ülken'den beklenmektedir. Ülken'in aksine Türk sosyolojisinin gelişimi içerisinde bir çizgi oluşturduğunu iddia edemeyeceğimiz Kessler ise artık İktisat Fakültesi'nde görev yapmaya başlamıştır. Çünkü yeni dönemde Kessler'in Weber'den mülhem sosyoloji anlayışının bir karşılığı yoktur. Bu yüzden de bugün Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde Kessler'den geriye bir şey kalmayışı anlaşılabilir bir durumdur. Yukarıda ortaya koyulan çerçeve aynı zamanda erken dönemde Weber sosyolojisinin Türkiye'de etkisizliğinin nedenleri olarak da okunabilir elbette. Ancak burada şunu hatırlatalım; her sosyoloji ekolünü ortaya çıkarttığı ülkenin koşulları çerçevesinde ele almak gerekiyor. Bir ekol ya da eğilimin bir alanda, bölgede ya da ülkede başarı kazanması, buna karşılık başka bir ülkede aynı başarıyı gösterememesi sadece etki ya da ilham temelinde kavranabilecek olaylar değildir (Ertürk, 2002, s. 28). Bu yüzden de Türkiye'de Weber ya da başka bir düşünürü sadece etki çerçevesinde değerlendirmek etkilendiği iddia edilen düşünürü Türk sosyolojisinin gelişimi içerisinde kavrayamama gibi güçlükleri de beraberinde getirecektir. Sonuç olarak Weber sosyolojisinin Türkiye'ye Kessler aracılığıyla tanıtıldığını ve bu çerçevede Türk sosyolojinin Weber sosyolojisiyle erken dönemde sadece kısa bir süre temas halinde olduğunu ifade edebiliriz.¹⁶ Ancak erken dönem Türk sosyolojisinde belli bir Weber etkisinden söz etmenin çok da doğru olmadığı ve Weber sosyolojisiyle gerçekleşen temasın koşullarının da ancak yukarıda belirtildiği gibi Türk sosyolojisinin gelişimi içerisinde kavranabileceğini belirtmeliyiz.

Etkinin İktisat Fakültesi'nde Kristalize Olması: Sabri F. Ülgener

Cumhuriyetin erken döneminde Türkiye'de Weber sosyolojisiyle temas görüldüğü gibi Türkiye'de sosyolojiyi ortaya çıkaran koşullardan bağımsız değildir. Bu gelişim sürecinde Durkheim sosyolojisinin işlevselliği ve sunduğu olanaklar Weber sosyolojisinin Türk sosyolojisi içerisinde kendisine alan açmasını en başından engellemiştir. Böylece Weber'i Türkiye'ye tanıtan kişi olan Kessler, Darülfünunun ilgası sonrasında belli bir süre sosyoloji kürsüsü-

¹⁵ Yeni dönemin koşullarına bağlı olarak Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nün başına Hilmi Ziya Ülken'in geçmesi sebepsiz değildir. Ülken 1930'lu yıllar üniversite hoca kuşağının belki de en parıltılı ismidir. Onun bu şekilde anılmasının birçok sebebi olduğunu belirtmeliyiz. Öncelikle üniversiteye yeniden döndükten sonra geniş ilgi alanları, edebiyatçı yönü, sanatın diğer dallarına olan ilgisi, dergicilik faaliyetleri, verdiği dersler ve yayınladığı kitaplarla Sosyoloji kürsüsünün başına geçebilecek en güçlü isimdir. Kürsünün başına Ülken'in geçmesi aynı zamanda sosyoloji alanında Edebiyat Fakültesi'nin merkezi konumunu da göstermesi açısından önemlidir (Ertürk, 2002, s. 27-32).

¹⁶ Doğan Ergun 1933-40 yılları arasında Türkiye'deki Alman sosyolojisi etkisini, o yıllarda Almanya'nın Batı'daki gücüyle ve Türkiye'yle olan ilişkilerinin ideolojik etki ve niteliğinde aramak gerektiğini vurgulamıştır (Ergun, 1985, s. 2161).

nün başına geçse de bu fazla sürmemiştir. Bu çerçevede rejimin yöneticilerinin yeni dönemin gereklerine uygun olarak toplumu biçimlendirme kaygısı Hilmi Ziya Ülken'i kürsünün başına taşımıştır. Bu genel çerçevenin özellikleri sebebiyle erken dönem Türk sosyolojisinde alan tutamayan Weber düşüncesi, Kessler ve Rüstow gibi Alman hocaların şahsında Hukuk ve İktisat Fakültesi'ne adeta iteklenmiş, ancak bu defa söz konusu Alman hocalarla çalışma fırsatı bulan bir iktisatçının, Sabri Ülgener'in sosyoloji ve iktisat tarihi eksenli çalışmaları temelinde gelişme şansı bulmuştur.

Her ne kadar yukarıda Ülgener'in bir iktisatçı olduğu belirtilse de o aslında 1934-35 akademik yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olmuştur. Hukuk formasyonuna sahip olan Ülgener, iktisatçılığı akademik bir meslek olarak görmektedir. Alman hocaların derslerinin tercüme edilmesi gereği ve yetiştirilmek üzere Almanca bilen akademisyen iktisatçı adaylarına duyulan ihtiyaç gibi sebepler Ülgener'in akademik hayata girişini kolaylaştırmış ve 1935 yılında Hukuk Fakültesi İktisadiyat ve İçtimaiyat kürsüsünde asistan olarak göreve başlamıştır. Ülgener kısa süre sonra fakültede görev yapan Alman hocaların derslerini tercüme etme işini üstlenmiş ve ardından onların çalışmalarına ilgi göstermeye başlamıştır. Bu doğrultuda Ülgener ilk olarak Alexander Rüstow'un İktisat Sistemi ve İktisat İdeolojisi¹⁷ (1934) isimli makalesini okumuş ve Ülgener'in öğrencisi Ahmet Güner Sayar'ın ifadesiyle Ülgener üzerinde çarpıcı bir etki yapan bu makale ile "o güne değin sürekli yüzen bilgilerle akademik hayatta yolunu arayan bu genç adamın kafası (...) birdenbire beklenmedik bir nur ile aydınlanmıştı" (Sayar, 1998, s. 55-60). Rüstow söz konusu makalesinde Batı'nın iktisat sistemi ve iktisat ideolojisi üzerine çözümler yapmakta ve tarihi sadece Hıristiyan Batı toplumlarının ulaştığı bir geçit olarak tanımlamaktaydı. Batı dışı toplumlar ise yüzlerce hatta binlerce yıl bu geçide ulaşamamış ya da bu geçidi geçmek için hala mücadele etmekteydiler (Rüstow, 1934, s. 7). Tarihi oldukça Batı merkezli bir tutumla ele aldığı değerlendirmelerini bu doğrultuda sürdüren Rüstow, kapitalizmin ideolojisi üzerine güçlü analizlerin ilk olarak Sombart ve Weber tarafından yapıldığına dikkat çekmekte (Rüstow, 1934, s. 8), ancak makalesinde Sombart'tan çok Weber'e atıf yapmaktaydı. Rüstow'a göre kapitalizmin merkezi dayanak noktalarını oluşturan motifler ruhani ve uhrevi olandan arındırılarak dünyevileştirilmiş dini faktörlerin ürünüydü ve çalışmalarıyla bunu kanıtlayan isim Weber'di (Rüstow, 1934, s. 9). Rüstow kapitalizmin dinamizm gücünün kökenindeki dini sebeplere vurgu yaparken de yine özellikle Weber'in çalışmalarını referans gösteriyor (Rüstow, 1934, s. 10), Ülgener de

¹⁷ Bu makale 1934 yılında Wilhelm Röpke'nin direktörlüğünde basılan bir derlemede yayınlanmıştır (Röpke, 1934, s. 7-24).

çalışmalarında bu referansların izinden gidiyordu.¹⁸ Önce Sombart, ardından da Weber'in çalışmalarıyla kurduğu ilişki Ülgener'i ikinci kuşak Alman Tarihçi Okulu'yla daha sıkı bir ilişkiye zorluyor ve bu ilişki sayesinde ulaştığı Dilthey, Rickert, Hegel ve Kant gibi isimlerin belirlediği teorik çerçeve sayesinde kafasındaki çeşitli sorulara cevap arıyordu (Sayar, 1998, s. 62-63). Ülgener bu teorik çerçevenin içini ise Weber sosyolojisinin epistemolojik temelleri üzerinden şekillendiriyor ve buradan hareketle Osmanlı-Türk toplumuna ait bir iktisadi zihniyet dünyasını bütün yönleriyle anlamaya çalışıyordu. Ülgener'in akademik kariyeri boyunca bu anlama çabasını sürdürdüğünü ve bu doğrultuda çok temel birkaç soru üzerine sürekli kafa yordüğünü belirtmeliyiz. Elbette çalışmalarını da bu sorulara verdiği cevapların şekillendirdiğini söyleyebiliriz. Dinin toplum ve ekonomi üzerinde ne tür bir etkisi olduğu sorusu belki de onun problematiğinin en genel ifadesi olarak değerlendirilebilir. Bu problematik biraz daraltıldığında Ülgener'in İslam ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi sorunsallaştırdığını, bir sonraki aşamada ise problemin sınırlarını daha da belirginleştirerek Osmanlı-Türk toplumunda ortaya çıkan iktisadi geriliğin (ya da kapitalistleşememenin) önündeki engelleri ortaya çıkarmayı amaçladığını söyleyebiliriz.¹⁹ Bu sorular üzerinden Ülgener, çalışma programının çerçevesini de oluşturmuş, böylece Osmanlı-Türk toplumunda İslam ahlakının nasıl bir iktisadi zihniyet yarattığını akademik yaşamı boyunca uğraş alanı olarak belirlemiş ve çeşitli sonuçlara ulaşmıştır. İlk sistematik çalışması olan doktora tezinin başlığı Yakın-Şark Türk-İslam Dünyasının İktisat Ahlakı ve Zihniyeti'tir (Sayar, 1998, s. 68). 1937 tarihli doktora çalışmasının ardından konuya ilgisini sürdüren Ülgener'in aklında Ortaçağ ekonomi zihniyeti üzerine kapsamlı bir çalışma yapmak vardır ve "İktisadi Hayatta Zihniyetin Rolü ve Tezahürleri" isimli makalede bu niyetini dile getirmiştir.²⁰ Yıllar süren bu geniş çaplı proje nihayet 1951'de tamamlanmış ve "İktisadi İnhitat Tarihimizin Ahlak ve Zihniyet Meseleleri" başlığı ile yayınlanmıştır.

¹⁸ Ülgener 1951'de tamamladığı İktisadi İnhitat Tarihimizin Ahlak ve Zihniyet Meseleleri isimli temel çalışmasında özellikle Weber ve Sombart'ın izinden gideceğini açıkça belirtmektedir. "Başta Max Weber (1864-1920) ve Werner Sombart (1865-1941) olmak üzere Batılı bilim adamlarının kendilerine en yakın medeniyet çevresinde denedikleri çalışma planını, ufak tefek temaslar haricinde henüz el atılmamış bir sahaya yaymak ve genişletmek herhalde ilgi çekici bir çalışma olacaktır." (Ülgener, 2006, s. 8).

¹⁹ Osmanlı'da kapitalizmin varlığı ya da yokluğu meselesi her daim Türkiye'de sosyal bilimcilerin ilgilendiği bir konu olmuştur. Bu konu hakkında sürdürülen tartışmaların zaman zaman yeniden gündeme geldiğini, zaman zaman da tartışmaya yeni katkılarının yapıldığını görüyoruz. Konuyla ilgili 2000'li yılların sonunda yayınlanan bir çalışma için bkz. (Reyhan, 2008). Ahmet Güner Sayar bu çalışmanın yayınlanmasından kısa bir süre sonra bir eleştiri yazısı yazdı (Sayar, 2009, s. 172-195). Bu eleştiri yazısının ardından çalışmanın yazarı da bir cevap yazısı yayınladı (Reyhan, 2012, s. 73-94).

²⁰ "Zihniyetin iktisadi hayattaki rolü ilim tarihimizde ancak pek yakın bir mazide ele alınmış olan mevzulardan biridir. İleride mufassal bir etüd halinde neşrini tasavvur ettiğimiz Ortaçağ ekonomi zihniyeti meselelerine başlangıç teşkil etmek üzere mevzuun umumi problemlerini şimdiden göz önüne koymayı faydalı buluyoruz" (Ülgener, 1940, s. 351).

Ülgener bu çalışmasında Osmanlı-Türk toplumunun iktisadi açıdan geri kalış sebeplerini incelemiş, başka bir ifadeyle Osmanlı'nın kapitalizme ulaşamama sebeplerini irdelemiştir. Ülgener'in çalışma planını oluştururken sorduğu sorulardan da anlaşılacağı gibi onun zihninde gelişme ve kapitalizm birbiriyle doğrudan ilişkili tarihsel süreçler olarak anlaşılmaktadır. Batı Avrupa ile Şark dünyası arasında ne tür farklılıklar vardır ki Batı Avrupa sonunda kapitalizme ulaşan bir yola girmiş, buna karşılık Şark dünyası ve elbette onun bir parçası olan Osmanlı-Türk toplumu Ülgener'in "Ortaçağlaşma" dediği bir süreci yaşamıştır.²¹

Ülgener bu farklılığın izlerini sürerken bir yandan oldukça orijinal bir yol izleyerek Ortaçağlaşan Osmanlı iktisat zihniyetinin izlerini sanat ve edebiyat dünyasında aramakta, diğer yandan da bu bulguları tarihsel bir kavrayış için kanıt olarak kullanmaktadır. Ülgener'in tarihsel kavrayış çabası tıpkı Weber gibi Batı ve Doğu (Osmanlı) arasında yaptığı karşılaştırmalarda somutlaşmaktadır. Ülgener'in söz konusu karşılaştırmalardaki epistemolojik kaynağı yine Weber'dir. Batı ve Osmanlı'nın kar ve teşebbüs zihniyetini karşılaştırırken her iki medeniyet dünyasındaki farkların derin ve keskin olduğunu belirten Ülgener, Batı Avrupa'nın 16. yüzyıldan beri elde ettiği birikimi kısmen düzenli bir ticarete, 19. yüzyılda ise endüstriyel girişimlere kanalize ederek sürekli bir "rasyonelleşme" sergilediğini belirtmektedir.²² Bu süreçte bir yandan savaşlar ve sömürgelerin yağmalanması sürmüş ancak diğer yandan da hesaplı ve temkinli bir teşebbüs zihniyetinin yerleşmesi uzun süre geciktirilmemiştir. Ülgener bu gelişmelerin sebepsiz olmadığını ve bunlar için gerekli uygun zeminin Batı dünyasında var olduğunu belirtirken özellikle düzenli bir hukuk sistemi ve devlet düzenine, daha derinde ise manevi ve dini teşvik unsurlarına (Kalvenizm ve püritenizm) dikkat çekmektedir. Osmanlı'da ise durum Batı'dakinin tam tersi özellikler göstermektedir. Doğu ticaretinin ve arkasından iç pazarların tıkanması ve bu tıkanmayı besleyen içeride ve dışarıda yaşanan güvenlik sorunları normal yollarla servet ve sermaye birikiminin önündeki engellerdir. Buna ek olarak Ülgener Batı'daki teşvik edici manevi-dini unsurların karşıtı

²¹ Ülgener bir süreç ifade eden Ortaçağlaşma kavramını bilinçli bir şekilde kullanır. Kavrama yüklediği anlam aynı zamanda Osmanlı'nın Batı'dan geri kalması, kapitalleşmemesinin sebeplerini de içerir. Batı'da Ortaçağ 13. ve 14. yüzyıllarda bütün özellikleriyle ortadan kalkarken Doğu'da ve özellikle Osmanlı'da eski hızıyla devam etmiş, Osmanlı bütün temel değerleri ve kurumları ile Ortaçağlaşmıştır. Aslında Ülgener'in Ortaçağlaşma kavramıyla kastettiği bir yaşam tarzıdır. Bu yaşam tarzına biçim veren politik veche büyük toprak mülkiyeti ve toprağa dayalı hâkimiyet şeklindedir. İktisadi-mali karakterinin temel özelliği ise yaratılan servetin büyük oranda toprağa bağlı kalması sebebiyle menkul değerlerin atıl kalması, yani aynı iktisattır. Böyle bir politik-ekonomik zemindeki teşebbüs formları şehrin dışındaki büyük-küçük işletme şekilleri, şehir içinde ise basit çarşı esnafı ve loncalardan ibarettir. Bütün bu kalıplar neredeyse her bir kurumuyla ağır ve hareketsiz bir toplumsal yaşama sebep olmaktadır. Ve nihayet bütün bu değerler dinsel öğeler tarafından kuşatılmıştır (Ülgener, 2006, s. 17-21).

²² Ülgener çalışmalarında rasyonelleşme kavramını Weber'in kullandığı anlamda kullanmaktadır (Ülgener, 2006, s. 219).

olan, Türk ve Müslüman çoğunluğa gündelik ticari hayatı tıkayan efendilik ve ağalık şuuru ile ahlak ve tasavvuf terbiyesinin de unutulmaması gerektiğini belirtmektedir (Ülgener, 2006, s. 165-166).

Yakın Doğu ve Batı dünyası arasında benzer tarihsel karşılaştırmalara devam eden Ülgener, Batı'nın Akdeniz coğrafyasındaki ticaret alanını terk ederek Atlantik kıyılarına yönelmesini Yakın Doğu ve Batı arasındaki uçurum boyu farkın önemli nedenlerinden birisi olarak tespit etmektedir. Batı'nın Atlantik kıyılarına yönelmesi ve ticareti okyanuslar üzerinden örgütlemesinin sebepleri Ülgener'e göre açıktır:

(...) tahakküm ve istila hırsı, keşif ve macera arzusu, altın ve baharat düşkünlüğü, umumiyetle kar hevesi. Bahusus şu sonuncu noktada açık denizin, göze alabilen için, karadan (bol ve ucuz nakliyat sayesinde) daha karlı olduğu bugün isbata muhtaç olmadığı gibi, geçmiş asırlarda da bilinmeyen bir hakikat değildi (...) Böyle olunca, Renaissance'den beri Garplıyı kara ticaretinden ve onunla ister istemez birleşen Akdeniz seferlerinden yüz çevirterek okyanusa açılmaya zorlayan sebep kendiliğinden anlaşılır. Bu, ekseriya sathi ve garezkâr bir gülüşle iddia edildiği gibi, fütuhât önünde gadre uğramış bir ruhun başka bir tarafda kendine çıkış noktası araması değil, bizzat kendisi fütuhâtçı olan bir ruhun daha maceralı ve karlı bulunduğu yolda bahutunu denemesi tarzında hülâsa edilebilir. Haşin ve kaba olduğu kadar hesabını bilen ve kollayan bu ruh "kapitalist" zihniyetin ta kendisidir (Ülgener, 2006, s. 175-176).

Ülgener dünya ticaret yollarının değişmesini kapitalist zihniyetin sebep olduğu yeniliklerden birisi olarak görmektedir. Dahası, 16. ve 17. yüzyıllarda kapitalist zihniyetin birbirinden ayrılmayan iki cephesi ona göre istila hırsı ve kar hevesidir. İkisi için de seçilecek yolların en cazip olanı ise kuşkusuz denizdir. Çünkü deniz, kara ticaretinden çok daha fazla kar vadetmektedir. Batı bu şekilde kendi kaderini giderek deniz yollarına bağlarken, Doğu ticareti çoğunlukla kervan yollarına dayalı kalmıştır. Hint Denizi'nden Basra'ya ve Akdeniz'e yapılan kısa mesafeli deniz yolculukları ise Doğu ticaretinin karayolu ağırlıklı asıl karakterini değiştirmemiştir. Bunlara ek olarak nasihatname türü çeşitli eserler vasıtasıyla denizlerin riskli ve tehlikeli olduğuna dair yüzyıllardır süren telkinler, Doğu insanının psikolojisinde önemli bir yer etmiştir. Söz konusu eserlerde deniz ticareti hakkında sarf edilen olumsuz sözler Ülgener'e göre dinamik bir hayatın ömrünü tamamlaması ve atalete mahkûm donuk bir toplumsal yaşamın işareti olarak değerlendirilebilir. Erken dönem İslam anlayışı özellikle kazanç ve cihad misyonu ile daha dinamik bir yaşam tarzına teşvik etse de, tasavvufla beraber şehirlerin esnaflaşması bu dinamik ve hareketli yaşam tarzını tersine çevirmiştir.²³

²³ Ülgener bu iddiasını desteklemek için Keykavus'un Kabusname'sinden ve Taşkoprızade'nin Mevzuatülülum adlı eserlerinden örnekler vermektedir (Ülgener, 2006, s. 178-79).

Görüldüğü gibi Ülgener'in her iki uygarlığın temsilcileri arasında yaptığı bu karşılaştırmalar kültürel, kurumsal ve dini unsurlardan oluşan bir iskelet üzerine inşa edilmektedir. Bu yaklaşım Ülgener'i epistemolojik açıdan olduğu kadar metodolojik açıdan da Weber'le aynı zemine taşımaktadır. Ülgener ilerleyen yıllarda Weber'e özellikle metodolojik açıdan bazı eleştiriler yöneltse de (Ülgener, 2006/2, s. 50-52 ve 55-90), genel olarak çalışmalarında ortaya koyduğu yaklaşımın Weber'in metodolojisinden beslendiğini ifade edebiliriz. Weber'in metodoloji konusuna yaklaşımı toplumsal eylemi yorumsal olarak anlama ve onun seyrini ve sonuçlarını nedensel açıklama olarak tarif edilebilir (Weber, 2012, s. 112). Bu çerçevede kendi yaklaşımını yorumcu ya da anlamacı olarak adlandıran Weber'e göre anlama başka hayvanlarla ya da cansız doğayla değil insanla ilgilenen ahlak ve kültür bilimlerine ait, kendine özgü bir yaklaşımdı (Gerth ve Mills, 1998, s. 102). "Ülgener de bu çerçevede bir yaklaşım ortaya koymaktaydı.²⁴ Bütün akademik dikkatini insan-insan ilişkisi çerçevesine odaklamakta ve belli bir coğrafyada, sınırları az çok belli bir akantarihteki insanın iktisadi yürüyüşünü sorgulamaktaydı" (Sayar, 1998, s. 229). Bu sınırlamalar içerisinde Osmanlı-Türk insanının bilincini, iktisadi zihniyet ve ahlak dünyasını kültür ve sanat eserleri üzerinden anlamaya ve açıklamaya çalışıyordu. Sonuç olarak Ülgener, zaman zaman Weber karşıtı tutum alışına ve Weber'in İslamiyet'le ilgili yorumlarına karşı çıkışına rağmen Weber'le oldukça benzer sonuçlara ulaşmış, İslamiyet'in temelde kapitalizmin gelişmesine engel olmadığını, ancak İslamiyet'in Bâtını yorumunun etkisinde kalan tasavvuf anlayışı, feodal-göçebe ululuk tavrı ekseninde ticaret ve kazancın hor görülmesi ve merkantil politikaya meyledemeyen lonca ahlakı gibi oldukça Weberci argümanlar içeren bir yaklaşımla Osmanlı ekonomik düzeninin rasyonelleşemediğini (kapitalistleşemediğini) iddia etmiştir. Ülgener'in yaklaşımı "bizim insanımızın iktisadi maddeden kaçtığını" ve iktisadi anlamda irrasyonel olduğunu kanıtlamak için tarihimizin derinliklerine inerek bilimsel kanıtlar bulma çabası olarak da okunabilir. Analizleri Weber'in Doğu toplumlarının durağanlığı tezleriyle örtüşmektedir. Kısaca, metodoloji²⁵ ve Weber'in İslam yorumu gibi konularda bazı şerhler düşsek de bugün Türkiye'de We-

²⁴ Bu noktada Weber'in metodoloji konusuna bakışı ve bu konuda takındığı tutuma dair bir hatırlatma yapmakta fayda var. Weber, yaşadığı dönemde gerçekleşen sosyal bilimlerde yöntem üzerine yapılan yoğun tartışmalara (Methodenstreit) ilgisiz kalmamış, hatta aktif bir biçimde tartışmaların içerisinde yer almıştır. Ancak kendisini tartışmayı sürdüren cenahlardan (teorik iktisatçılar ve tarihsel iktisatçılar) herhangi birisinin yanında konumlandırmayı tercih etmemiş, daha çok sentezci bir tutum takınmıştır. Ülgener'in ise Weber'in bu sentezci tutumunu bütünüyle benimseyip benimsemediği bir tartışma konusudur.

²⁵ Ülgener'in Weber'le yöntem düzeyinde kurduğu ilişkiden bahsederken Gerth ve Mills'in altını çizdiği şu noktayı unutmamakta fayda var: "Weber'in kendi yapıtı üstüne yöntemsel düşüncelerini olduğu gibi kabul edecek olsak, tabakalaşma ya da kapitalizm gibi olayları incelemesine sistematik bir gerekçe bulamayız", (Gerth, Mills, 1998, s. 103-104). Benzer biçimde Weber'in yöntem üzerine düşüncelerini kendi ifade ettiği biçimiyle ve bütünüyle Ülgener'in çalışmalarında aramak da çok doğru olmayacaktır.

ber etkisi dendiğinde akla gelen ilk isim Ülgener olmaktadır. Weberyen teoriyi Osmanlı'da kapitalizmin neden ortaya çıkmadığını açıklamak gibi sınırlı ve sorunlu bir problematik inşasında kullanmış olsa da Ülgener, Türkiye'de Weber etkisinin kristalize olduğu en önemli isimdir. Hatta Ülgener'in günümüzde kimi isimler tarafından bir Türk Weber'i olarak anıldığını da hatırlatalım (Türkdoğan, 1985, s. 8-12; Sayar, 1998, s. 251).

Yazının bu bölümüne kadar sosyolojinin Türkiye'ye aktarıldığı dönem itibarıyla Türk düşüncesinde Weber'in izlerine ulaşılmaya çalışıldı. Bu çerçevede Türkiye'de sosyolojinin kurucu isimlerinin neden Weber'e meyiletmediği yazının önceki bölümlerinde tartışılmıştı. Daha sonra Weber düşüncesinin Nazilerden kaçan Alman hocalar aracılığıyla İstanbul Üniversitesi'nin çeşitli fakültelerinde filizlenme şansı bulduğu belirtildi. Bu aşamadan sonra daha önce değindiğimiz Türkiye'de sosyoloji ve siyaset ilişkisine bağlı olarak Weber düşüncesini Türkiye'ye aktaran Alman hocaların İktisat Fakültesi'ne transfer edilmeleriyle birlikte Weber düşüncesinin bu fakültede kristalize olduğu, bunu sağlayan kişinin ise Sabri Ülgener olduğu ifade edildi. Ancak Türkiye'de Weber'le kurulan ilişkinin yukarıda anlattıklarımızla sınırlı olmadığını belirtmeliyiz. Tarihsel analiz çabalarında belli bir düşünce akımının ya da sosyolojik modellemenin benimsenmesi söz konusu akım ya da modellemeyle analitik bir ilişki kurulduğu anlamına gelir. Ancak bunun tersi durumlarda da bir ilişkinin varlığı söz konusudur. Başka bir ifadeyle bir düşünce biçimi ya da modellemeyi reddetmek ya da onun karşısında tutum almak da belli bir ölçüde ilişki kurmayı gerektirir. 1930'lu yılların ikinci yarısında Türkiye'de Weber'le bu tarz bir ilişki kuran isim Ömer Lütfi Barkan olmuştur. Barkan 1930'ların ortalarında yazmaya başladığı ilk metinlerinde Weber sosyolojisiyle arasına net bir çizgi çekmiş, epistemolojik ve metodolojik bir kaynak olarak Weberyen bakışı açık bir biçimde reddetmiştir. Makalenin bu bölümünde Ömer Lütfi Barkan'ın erken dönem çalışmalarında Weber'le kurduğu ilişki tartışmaya açılacaktır.

Ömer Lütfi Barkan'ın Erken Dönem Yazılarında Weber Karşıtlığı

Ömer Lütfi Barkan Türk düşünce tarihinde önemli yeri ve etkisi olan bir isimdir. Türk iktisat tarihi ve Türk toplum tarihi alanında yaptığı çalışmalar sayesinde bugün kendisinden Türk iktisat tarihi disiplininin kurucusu olarak bahsediyoruz. Kendisinden bu şekilde bahsedilmesi elbette ülkemize yeni bir bilim dalını kazandırmasıyla ilgilidir (Turhan, 2013, s. 44). Biyografisine bakıldığında Barkan'ın Türk üniversitesinin yeniden biçimlendirildiği 1933 reformu sonrasında hoca kuşağı içerisinde yer aldığı görülecektir. Barkan üniversite öğrenimini Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nde sosyoloji ve felsefe alanında yapmıştır. Bu öğrenimin ardından devlet bursuyla Strasbourg'a

gönderilmiş, burada da aynı alanlarda eğitim görmüş ve çift lisans diploması ile Türkiye'ye dönmüştür. Kısa bir dönem Felsefe ve Yurttaşlık Bilgisi öğretmenliği yaptıktan sonra 1933 yılında dönemin tek üniversitesi olan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde İnkılap Tarihi hocası olan Yusuf Kemal Tengirşenk'in yanında İnkılap Tarihi Doçenti olarak görevlendirilmiştir. Görevlendirildikten kısa süre sonra başladığı ve 1979'daki ölümüne kadar sürdürdüğü yazılarında Türk İktisat Tarihi'nin ana başlıkları olarak kabul edebileceğimiz birçok konuda onlarca çalışma yapmıştır.²⁶ Çalışmalarındaki konu çeşitliliği ve muhteva zenginliği tasnif ve dönemlendirme güçlüğüne sebep olsa da Edebiyat Fakültesi'nde ürettiği sınırlı sayıdaki yazı erken dönem metinleri olarak adlandırılabilir. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi'nde yayınlanan bu erken dönem yazılarının bazılarında Barkan'ın Weberyen bakışla arasına çektiği düşünsel set açıklıkla görülebilir. Barkan ilk yazılarında Türkiye'nin genel değişiminin iktisadi yön ve boyutunu kavrama ve bu değişime müdahil olma çabasıdadır. Bu metinlerde yeni Türk devletinin planlı bir ekonomi yoluyla sanayileşme çabasını iktisadi kuruluş ve kurtuluş savaşı olarak değerlendirir ve bu savaşta Türkiye'nin dünya tarihi içerisindeki konumunu saptamaya çalışır (Barkan, 1937, s. 107). Bu saptama çabası içerisinde Barkan'ın dünya tarihi algısına dair önemli ipuçları görmek de mümkündür. Barkan'a göre dünya, toplumların yaşam şartları ve ilerledikleri gelişim çizgisi açısından tarım ülkeleri ve endüstri ülkeleri olarak ikiye bölünmüştür.²⁷ Barkan ilk metinlerinde aynı zamanda Doğu-Batı arasındaki farklılaşmaya da karşılık gelen bu ayrımın temel sebeplerini anlama ve açıklama çabasıdadır. Barkan öncelikle bu ayrımın sebeplerinin ne olmadığı konusunu açıklığa kavuşturur:

(...) mahut Şark ve Garp taksimi fikrini doğurtacak şekilde tarihin muayyen bir anında milletleri hayat şartları ve mukadderat itibarıyla birbirinden farklı zümrelere ayıran, sanayi memleketi-ziraat memleketi taksimini yaratan inkişafın hakiki sebeplerinin de, ne bir kıta coğrafyasının zaruretleri ve ne de bir din ya da "kafa" meselesi olmadığı, gün geçtikçe daha bariz bir şekilde anlaşılmiş oluyordu. Filhakika tarihin muayyen bir çağında bir kısım dünya memleketlerini, mistik sezis ve geri tevekkülün karşısına "hendese kafa" ve müteşebbis olmak kabiliyetiyle çıkarıp daima hükümlan olmaya namzet kılan muayyen tarihi sebepler olsa gerekti (Barkan, 1937, s. 107-108).

²⁶ Ömer Lütfi Barkan'ın akademik yaşama başlangıcı, ilgilerinin belirlenmesi ve çalışmalarının ayrıntılı bir analizi için bkz. (Turhan, 2013, s. 37-112).

²⁷ Barkan erken dönem metinlerinin birinci halkası olan Harp Sonu Tarımsal Reform Hareketleri başlıklı yazı dizisinde de tarım-endüstri ayrımı üzerinden analizler yapar. Barkan'ın 1935-1936 yıllarında yazdığı ve ilk olarak Siyasal Bilgiler Dergisi'nde yayınlanan bu yazı dizisi, I. Dünya Savaşı sonrasında çeşitli Balkan ve Doğu Avrupa ülkelerindeki (bu ülkelerin birçoğu ortak siyasi tarihimizin olduğu Osmanlı'nın eski eyaletleridir) tarıma yönelik düzenlemeleri ele alır (Barkan, 1980, s. 23-105).

Görüldüğü gibi Barkan, ilk olarak Doğu-Batı/Tarım-Endüstri ülkeleri gibi bir ayrımın sebepleri olarak gösterilen coğrafya temelli açıklamaları reddetmekte, ardından da bu farklılığın bir din ya da “kafa” meselesi olmadığını açıkça belirtmektedir. Başka bir açıdan bakıldığında Barkan aslında bu ayrımın taraflarından birisi olarak konumlandırılan/konumlandığı Doğu’nun (elbette Osmanlı-Türkiye’nin) tarihinin bir dizi yokluklar alanı olarak tanımlanmasına karşı savunmacı bir tutum geliştirmektedir. Barkan’a göre bu farklılığın sebebi din ya da kafa değildir. Elbette Barkan’ın vurgulayarak belirttiği kafa ifadesinden zihniyetin anlaşılması gerektiği ifade edilebilir. Barkan uygarlıklar arası gelişme farkının sebeplerini açıklarken Weberyen teoriyle zıt bir tutum geliştirir. Ona göre Batı’nın endüstrileşmesi ve böylece Batı dışı toplumlar karşısında üstünlük kurabilmesi bazı özel tarihi koşullar sayesinde gerçekleşebilmiştir. Bu özel tarihi koşullar sayesinde Batı’da endüstrileşme bir ihtiyaç/zorunluluk olarak kendisini dayatmış ve yeni koşullarda ulaşılan endüstrileşme seviyesi sayesinde Batı daha rasyonel ve üstün bir zihniyet geliştirmiştir. Başka bir ifadeyle Barkan Batı’nın üstünlüğünü Weber/Ülgener çizgisindeki gibi din ve zihniyete bağlamamakta, aksine bazı özel tarihsel koşullar sayesinde ortaya çıkan endüstrileşmenin rasyonel bir zihniyeti doğurduğunu iddia etmektedir (Barkan, 1937, s. 107). Peki, Barkan’ın sürekli vurguladığı bu özel tarihsel koşullar nelerdir?

Barkan ilk olarak, aynı zamanda uluslararası ilişkilerin anlamını ve yönünü de değiştiren bir gelişme olarak buhar gücünün endüstriyel alanda kullanılmasına işaret eder. Barkan’a göre bu gelişme sadece ulusların değil, kıtaların da kaderini değiştirmiştir. Bu gelişmenin Batı Avrupa’da ortaya çıkışı ise tesadüfi bir gelişme olarak değerlendirilemez. Barkan muasır medeniyetin iki siyah ekmeği olarak tanımladığı (Barkan, 1937, s. 109) demirin ve kömürün bu coğrafyada bir arada bulunmasının sağladığı avantajlara dikkat çeker. Diğer yandan tarihsel bir çerçeve ortaya koyma çabasıdır ve Yeni Çağ’da sömürge ticareti ile zenginleşen girişimci bir burjuva sınıfına ve gelişmiş bir kapitalizme sahip olan İngiltere ve bazı Batı Avrupa devletlerinin gerekli koşulları ellerinde bulundurmaları sebebiyle buhar makinasının ve dünyanın kaderine hâkim olduklarını öne sürer. Barkan’a göre buhar makinasını doğuran temel sebep sermayedir ve sermayeden doğan buhar makinası uzunca bir süre, daha büyük sermaye birikimine yardım eden bir unsur olmuştur. Bu karşılıklı ilişki içerisinde ticari gelişmeden doğan teknik ve endüstriyel ilerleme aynı zamanda ticari gelişmenin de sebebi olarak değerlendirilmektedir. Barkan bütün bu gelişmeleri temellendirirken denizaşırı ülkelerle yapılan ticarete, sömürgelelerin yağmalanmasına ve köle ticaretine özel bir önem atfeder. Ona göre bu gelişmeler sermaye birikiminin gerçekleşmesinde rol oynayan en önemli unsurlardır. Bu şekilde zenginleşen ve oldukça geniş bir denizaşırı ticaret ve

mübadele ağının merkezi haline gelen Batı Avrupa ülkelerinde endüstri yavaş yavaş küçük sanayi halinden çıkarak kapitalist ve uzak pazarlar için üretim yapan büyük endüstriye dönüşmeye başlamıştır. Barkan bu gelişmelerin çok daha büyük dönüşümleri tetiklediği ifade eder ve daha fazla üretim için çok sayıda işçinin bir atölyede toplanması ve seri üretimin başlaması gibi gelişmelere dikkat çeker. Üretimin bu şekilde mekanik bir hal alması aynı zamanda makinalaşmanın habercisidir ve Barkan bu koşullarda ihtiyacın uzvu yarattığını, buhar makinesinin de bu şekilde doğduğunu belirtir (Barkan, 1937, s. 109-113).

Görüldüğü gibi Barkan'ın Batı ve Doğu arasındaki iktisadi gelişmişlik farkının sebeplerini açıklayış tarzı büyük oranda kapitalizmin ortaya çıkışına sebep olan tarihsel gelişmeler ve toplumlararası ilişkilerle bağlantılıdır. Barkan'a göre bu gelişmeler sonucunda Batı'da üretim ve tüketim daha önce görülmedik oranda artmış ve Batı eşsiz bir refaha kavuşmuştur. Gelişmeler bununla da sınırlı kalmamış ve Batı askeri ve siyasi anlamda da dünya egemenliğini eline geçirmiştir. Oysa Barkan'a göre "bir buçuk asır evvel Avrupalılar Avrupa kıtasında bile hâkim değillerdi[r]. Diğer ileri dünya milletleri karşısında askeri ve siyasi kuvvet itibarıyla olduğu kadar, kültür ve medeniyet itibarıyla da bir teveffuk [üstünlük] arz etmiyorlardı[r]" (Barkan, 1937, s. 116). Batı nasıl olmuştur da dünya egemenliği ile sonuçlanan bir üstünlük sağlayabilmiştir? Barkan'ın ifadeleri ile;

Bu şayanı hayret inkişafın sırrı neydi? Şüphe yok ki Avrupalı manen ve maddeten kendisinden bir iki nesil evvel gelenlerden mahsus bir şekilde farklı niyetlere faik bir hususiyeti, o kavimler için gayri kabili irca addedebilecek olan kabiliyet ve "kafa" farkı da mevzubahis olamaz. Şu halde bu faikiyeti vücuda getiren kuvveti, son asır zarfında o memlekette yeni olarak zuhur eden ticaretin ve makinenin doğurduğu bir refah, ilim ve sanat hayatında aramak lazımdır (Barkan, 1937, s. 117).

Görüldüğü gibi Barkan erken dönemde yazdığı metinlerde Türkiye'nin dünya tarihi içerisindeki konumunu saptamak amacıyla öncelikle 19. yüzyılda kesinleşen bir durum olarak Batı dünya egemenliğinin tarihsel kökenlerini kavramaya çalışmaktadır. Batı'nın sağladığı bu üstünlüğün Weber-Ülgener çizgisinin iddia ettiği gibi bir kafa/zihniyet meselesi olmadığını altını ısrarla çizmekte ve konuyu daha tarihsel bir perspektifle ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu çerçevede Barkan yeni kıtaların ve yeni ticaret yollarının bulunması, sömürgecilik, deniz aşırı ticaretin gelişmesi ve sermaye birikim süreci gibi dünya tarihi açısından kritik önemi olan gelişmelere dikkat çekmekte ve uygarlıklar arası gelişme farklılığının sebeplerini sorgularken özcü açıklamalara pirim vermemektedir. Burada bahsettiğimiz erken dönem metinlerinden sonra Bar-

kan'ın çalışmalarındaki problematik değişmiş²⁸ ve artık İktisat Fakültesi'nde çalışmaya başlayan Barkan Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş dönemine kadar geri giden çalışmalar ortaya koymaya başlamıştır.²⁹

Son olarak Barkan'ın kapitalizm ve Batı'nın dünya egemenliği meselesiyle ilgili yaklaşımına dair birkaç noktanın altını çizmekte fayda var. Barkan'ın sözünü ettiğimiz erken dönem metinlerinde kullandığı kaynaklar çok zengin olmamakla birlikte büyük oranda Fransız sosyal bilimcilerinin güncel çalışmalarından oluşmaktadır. Barkan bu çalışmalarda Weber'in herhangi bir çalışmasına olumlu ya da olumsuz bir atıf yapmamaktadır. Söz konusu erken dönem çalışmalarında Weberyen teoriyle arasına koyduğu mesafe kuvvetle muhtemel Sabri F. Ülgener'in çalışmaları üzerinden gerçekleşmektedir. Tam da bu noktada Ülgener'in, Yakın-Şark Türk-İslam Dünyasının İktisat Ahlakı ve Zihniyet başlıklı doktora çalışmasının tarihinin 1937 olduğunu yeniden hatırlatalım. Barkan'ın erken dönem metinleri de aynı tarihlerde yazılmıştır. Elbette aynı koridorda çalışmalarını yürüten aynı kuşağın bu iki temsilcisinin birbirlerinin çalışmalarından haberdar olmamaları düşünülemez. Böylece Barkan'ın erken dönem metinlerindeki Weber karşıtı tutumun büyük oranda Ülgener'in çalışmaları üzerinden ve iktisadi zihniyet meselesini merkeze alarak şekillendiğini söyleyebiliriz. Barkan, Ülgener'in teorisine yönelik tutumunu ilerleyen yıllarda Ülgener'in kitabı için yazdığı eleştiride de sürdürmüştür (Barkan, 1951, s.162-173).

Buraya kadar Türkiye'de Cumhuriyet'in erken dönemlerinde sosyal bilimlerdeki Weber etkisini çeşitli açılardan değerlendirdik. Ancak Türkiye'de Weber'le kurulan ilişki buraya kadar anlattıklarımızla sınırlı değil elbette.³⁰ Weber'in, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Anglo-Amerikan sosyal bilimciler tarafından Marxizm'in karşısına çıkarılan en önemli isim olduğunu belirtmeliyiz. Wood'un ifadesiyle Marx'a karşı Weber akademisyenlerin çok sevdiği bir demirbaştı, daha doğrusu Weber, Marx'ı dövmek için sevilen bir sopyadı (Wood, 2008, s. 176). İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'de de benzer gerekçelerle Weber'in temel esin kaynaklarından birisi olarak benimsendiğini söylemek mümkün. Weber sosyal bilimlerde Marxizm'le arasına mesafe koymak isteyen sosyal bilimciler için oldukça elverişli olduğu düşünülen

²⁸ Bu problematik değişimi ve bunun muhtemel sebepleri için bkz. (Turhan, 2013, s. 37-64).

²⁹ Ömer Lütfi Barkan'ın İktisat Fakültesi'nde çalışmaya başladıktan sonra ortaya koyduğu çalışmalar büyük oranda Osmanlı'nın klasik dönemi olarak adlandırılan zaman dilimine yöneliktir.

³⁰ Bu noktada 1950'li yıllar itibarıyla Şerif Mardin'in yaptığı çalışmaları ve bu çalışmalarda Weber'le kurduğu ilişkiyi anmamız gerekiyor elbette. Ancak bu makalede birkaç sebepten dolayı bu yapılmadı. İlk olarak, bu makale Cumhuriyet'in erken dönemi ile sınırlandırıldı. İkinci olarak da Türk düşünce hayatında belirgin izler bırakmış bir isim olarak Mardin'in çalışmalarının bütünsel bir değerlendirmesi yapılmadan, onun Weber sosyolojisiyle kurduğu ilişkinin ortaya koyulabilmesi pek mümkün görünmemektedir. Böyle bir çaba bu makalenin hem sınırlarının hem de amacını aşmaktadır.

bir yöntem ve analiz araçları sağlıyordu. Marx'la kıyaslandığında Weber'in, insanların kültür ve tarihlerindeki değişkenliğe, karmaşıklığa ve örneklerle çok daha kapsamlı ve tutarlı açıklamalar getirdiği düşünülüyordu (Wood, 2008, s. 176). Bu çerçevede Weber İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'de de etkili olmayı sürdürdü. Türkiye'de Marx'la arasına bir çizgi çekme kaygısı taşıyan sosyal bilimciler, Weber'in Özellikle Doğu toplumlarına yönelik analizleri üzerinden Osmanlı-Türkiye tahlilleri yaptılar. Sosyal bilimcilerimiz bu analizlerin Marx'ın analizleriyle önemli benzerlikler taşıdığını ve Marx'la benzer sonuçlara ulaştıklarını ise uzunca bir süre fark etmediler.

Sonuç Yerine

Sosyal bilimler içerisinde sınıflandırdığımız çeşitli disiplinlerin Türkiye'ye aktarılışı aynı zamanda çeşitli ekoller ve Batılı düşünürlerin Türkiye'deki etkisi tartışmalarını da doğurmuştur. Türkiye'de belki de bunun en tipik örneğini oluşturan disiplin sosyoloji olmuştur. Gökalp üzerindeki Durkheim etkisi ya da Sabahattin Bey üzerindeki Science Sociale etkisi neredeyse Türkiye'de sosyolojinin gelişimi konulu her çalışmada tekrarlanan bilgilerdir. Benzer biçimde Alman sosyolojisinin ve özellikle Max Weber'in de Türkiye'de çeşitli dönemlerde etkili olduğu ileri sürülmüştür. İlk olarak 1933'teki üniversite reformundan sonra Türkiye'ye gelen Alman hocalar aracılığıyla Türkiye'nin Weber sosyolojisiyle tanıştığı ve Weberyen teorinin Türkiye'de kendisine alan açtığı ifade edilmiştir. Ancak Batılı ekol ve düşünürlerin ülkemizdeki etkisi üzerine düşünce üretilirken her ekol ya da düşünce sisteminin ortaya çıktığı ülkenin koşullarının bir ürünü olduğu unutulmuş, konu sadece ilham ya da etki temelinde açıklanmaya çalışılmıştır. Bu yüzden burada şunu yeniden hatırlatalım; bir ekol ya da eğilimin bir alanda, bölgede ya da ülkede başarı kazanması, buna karşılık başka bir ülkede aynı başarıyı gösterememesi sadece etki ya da ilham temelinde kavranabilecek olaylar değildir. Konu sadece ilham ya da etki temelinde ele alındığı için uzunca bir süre Türkiye'nin Batı'yla ilişkisi değiştikten sonraki dönemin aydınlarının Batılı yazarlarla kurdukları ilişki ön plana çıkarılmış, ancak aydınlarımızın Batılı yazarlarla hangi saiklerle ilgilendiği meselesi üzerine pek düşünülmemiştir. Bunun en tipik örneği olarak yine Durkheim-Gökalp ilişkisinin ön plana çıkarılması hatırlatılabilir.

Benzer biçimde Türkiye'de Weber etkisi söz konusu edildiğinde konu yine sadece bir ekolün Türkiye'ye aktarılması çerçevesinde ele alınmış, bu yüzden de bugün Edebiyat Fakültesi'nde 1933 reformu sonrasında Türkiye'ye gelen Alman hocalardan geriye hiçbir şey kalmayışının nedenleri yeterince anlaşılamamış ve açıklığa kavuşturulamamıştır. Benzer iddiaları tarih ve iktisat tarihi gibi sosyal bilimlerin diğer temel alanları için de öne sürebiliriz. Türkiye'de iktisat tarihinin kurucusu Ömer Lütfi Barkan belki de sadece

ilişkiyi ön plana çıkararak bakış açısının en önemli mağdurlarından birisidir. Barkan'ın çalışmalarının bütünü ve genel problematiğinin ne olduğu ile değil de, daha çok metodolojik ve epistemolojik açıdan Batılı hangi ekol ya da düşünürün etkilerini taşıdığı ile ilgilenilmiştir. Barkan'ın metodolojik açıdan Annales ekolünün Türkiye temsilcisi olduğu ya da Osmanlı'nın feodal olmadığını kanıtlamak için epistemolojik bir kamuflaj olarak Weber'den beslendiği üzerine ciddi bir mesai harcanmış, ancak onun Türk toplumunu tarihsel sürekliliği içerisinde kavrama ve bu sürekliliği bütün zenginlikleriyle ortaya koyma çabası görmezden gelinmiştir. Bu yüzden de bugün Türkiye'de Barkan'ın çalışmalarının bütünlüklü bir biçimde kavrandığını iddia etmek pek mümkün görünmemektedir.

Sonuç olarak şunu ifade edebiliriz ki; sosyal bilimlerde etki tartışmaları gerekli olduğu kadar belli riskleri de içerisinde barındırmaktadır. Bu riskleri en aza indirmek için sosyal bilimlerde etki konusunu, söz konusu dönemin Türkiye'sinin toplumsal, ekonomik ve siyasi koşulları çerçevesinde ele almak gerekmektedir. Ortaya koyulan metinleri de yine bu çerçevede ele almak gerekiyor. Belki de en önemlisi, konunun ancak Türk sosyolojisinin gelişimi içerisinde yerleştirilirse kavranabilir özellikler gösterdiğini ve bu yüzden de yakın tarihimizdeki birçok sosyal ve siyasal gelişme için olduğu kadar, düşünce düzeyinde gerçekleşen gelişmeleri kavrayabilmenin de en önemli anahtarının sosyolojik perspektif olduğunu unutmamak gerekiyor.

Turhan, R. (2014). [Extended Abstract] **Impact of Max Weber in the Early Republican Period in Turkey and understanding this impact.** *Turkish Journal of Sociology*, 2014/2, 3/29, pp.285-291

EXTENDED ABSTRACT

Impact of Max Weber in the Early Republican Period in Turkey and Understanding this Impact

Rıdvan Turhan*

This paper argues the impact of Max Weber on sociology and history of economics during the early Republican era in Turkey. But, to ground the argumentation on a more solid basis, the sociological understanding of Max Weber was mentioned, followed by the first contacts between Weberian sociology and Turkish world of thought and the characteristics of this contact. Then, following these first contacts, the progress of Weberian thought in Turkey has been revealed.

While summarizing Max Weber's understanding of sociology, a few points are pointed out. First, the opinions of experts on Weber about the concrete sources of his intellectual power are mentioned. Second, it has been argued that the political lines and ideological environment of Weber have been the basic elements that shaped his political interests and sociological understanding. Then, within the scope of this background, comparative history studies and the characteristics of these studies that establish the main arguments of Weberian sociology are mentioned. As is known, a massive research project that consists of comparative historical studies has been the lifelong field of occupation for Weber and this project aims to show the originality of Western civilization as one of the various historical models (Wood, 2008, p. 184). When we look at the most comprehensive works of Weber, we can see that the basic problematique was the issue of uniqueness/originality of the Western civilization. Weber's first attempt on this is the *Protestant ethic and the spirit of capitalism* (Weber, 2011). In another work, *Economic ethic of world religions*, he questions the relationship between the economic ethic of religions and the birth of capitalism by conducting detailed comparisons to prove the uniqueness of the West (Kalberg, 2009, p. 96). In his study, *Economy and Society*, which has been published after his death and which is defined as an analytical pamphlet, he tries to reveal the progress that is unique to the West with a causal form (Weber, 2012). In this work, which Mommsen defines as the Grand Sociology, Weber tries to analyze the relationship between the cul-

* Asst. Prof., Istanbul University Faculty of Letters Department of Sociology, ridvanturhan@gmail.com.

tural tendencies of different societies in different stages of universal historical process and their economic activities by using a comparative methodology (Mommssen, 2000, p. 373). In short, East and West are defined as the representatives of two different and disconnected poles in the works of Weber. Weber places his analyses on the distinction of East and West, and while doing this distinction, he relates the characteristics of the West with his rationalist analyses, and the characteristics of the East with patrimonial analyses. According to Weber, West has always been in a route of progress. On the contrary, East is stable. Within this context, what we see in the studies of Weber is the dynamism attributed to the Western societies within a rationalization axis, and the passive stable characteristic of the Eastern societies defined by patrimonial attributes (Sunar, 2012, pp. 155-170).

After this short introduction that summarizes Weber's understanding of sociology, the characteristics of sociology in early Republican era are mentioned by questioning why Weber's sociology was not as effective as Durkheim in Turkey. As is known, the founder of sociology in Turkey is Ziya Gökalp. Gökalp has first revealed a sociological understanding to find solutions for the collapsing Ottoman Empire and then within the framework of identity problem of the new Turkish Republic. Under these circumstances, sociology of Durkheim seemed more responsive to the problems of Turkey and the systematic explanation developed within this framework in the West was more interesting for Gökalp (Sezer, 1986, p. 23). So, the sociology of Durkheim, which tried to establish a new France by taking the problems of the French society as a base; has been adopted by Turkey, which was in search of a new identity to exist in 20th century, which ended by establishing a new country and a new nation. When we look from the Weberian perspective, the *facts* defended by Durkheim were considered more important for Turkey than the *values* defended by Weber. Turkey did not have any time to settle up with the past or to tend into the past as Weber had defended. Major problems such as existence and identity have been imposing themselves and they had to be resolved. Gökalp, as similar intellectuals from similar countries, has dealt with the past as the history permitted and adopted the sociology of Durkheim into the requirements of a newly established nation state. Within this framework, there was a lack of historical condition to adopt Weber as an alternative to Durkheim in Turkey, and that was only possible if a sociologist in the standards of Gökalp would appear (Gencer, 2009, p. 13). But we know that this did not happen during the period of Gökalp.

In the first quarter of the 20th century, sociology in Turkey has gained a form within the framework of its relation with the politics as the sociology of Durkheim was the determinant school as mentioned above. Neither at the

beginning of the century nor in the early Republican era was it possible to establish a relation with Weber which is similar to the relation between Gökalp and Durkheim; but the Weberian sociology had a chance to sprout in 1930s at a different platform in Turkey. In these years, several German professors who had escaped from the Nazi Germany were in Zurich and they have been invited to Turkey. One of these professors was Gerhard Kessler, who would eventually introduce the Weberian sociology in Turkey. In the section of this article which is named as First Contacts with Weberian Sociology in Turkey, the main tenets of Kessler's understanding of sociology is mentioned. Then, the reason that Kessler did not have a huge effect in Turkey is tried to be explained with an emphasis on the close relations between sociology and politics in Turkey.

Due to the characteristics of this general framework, Weberian thinking could not have a space in the early Turkish sociology; and it was merely pushed to the Faculties of Law and Economics in the presence of German professors such as Kessler and Rustow; and then had a chance to develop with the works of an economist, Sabri Ülgener, who studied with these German professors. In the section of this article which is named as crystallization of Weberian Impact at the Faculty of Economics, the impact of Weber on the works of Ülgener has been analyzed. Ülgener, thanks to the German professors, has learned about Sombart and Weber and researched the reasons why capitalism did not appear in Ottoman-Turkish society by using the Weberian perspective. In his studies, he reached very similar conclusions with Weber; arguing that Islam was not an obstacle in the development of capitalism; but with the help of understanding of Sufism, despise of trade and profit and the ethics of guild that refrain from mercantilist policies caused the Ottoman economic platforms with a lack of rationalism (capitalism).

In the final chapter of the article, Ömer Lütfi Barkan, an economic historian who rejected the Weberian sociology in the second half of 1930s, is mentioned. In his first articles written in the middle of 1930s, Barkan has set a clear border between the Weberian sociology and his works; and clearly rejected the Weberian approach as an epistemological and methodological source. Barkan, in his early texts, tries to comprehend the historical origins of the Western dominance, which has become certain especially in the 19th century, to determine the position of Turkey in the world history. He insists that this dominance of the West is not an issue of idea/ideology as Weber and Ülgener argue; and tries to set the content with a historical perspective. Within this context, Barkan draws attention to critically important developments such as the discovery of new continents and new trade routes, colonialism, improvement of overseas trade and the capital accumulation; and does not give credit

to the *essentialist* approaches while questioning the differences between the civilizations. Barkan's work following these early texts have shifted in terms of problematique and as he began to continue his career at the Faculty of Economics, Barkan started to produce works that go back until the foundation of the Ottoman Empire.

In the conclusion, this article argues that the arguments of impact in social sciences are necessary, but it also contains certain risks. It has been argued that, to minimize these risks, the issue of impact in social sciences should be considered in accordance with the social, economic and political conditions of Turkey in the period mentioned. In other terms, the subject can only be comprehended if it is settled into the development of Turkish sociology. Therefore, it is argued that the sociological perspective is the most important key to understand several developments both at thought and in our recent history.

Keywords: Impact of Max Weber, Gerhard Kessler, Sabri Ulgener, Omer Lutfi Barkan, Turkish Sociology, Turkish Economic History

Kaynakça | References

- Barkan, Ö. L. (1935-36/1980). Harp sonu tarımsal reform hareketleri, *Türkiye'de toprak meselesi: Toplu eserler I* içinde (s. 23-105), İstanbul: Gözlem.
- Barkan, Ö. L. (1937/1980). Milli kurtuluş hareketlerinin iktisadi esasları. *Türkiye'de toprak meselesi: Toplu eserler I* içinde (s. 107-123). İstanbul: Gözlem.
- Barkan, Ö. L. (1951). Bibliyografya: İktisadi inhitat tarihimizin ahlak ve zihniyet meseleleri. İktisat Fakültesi Mecmuası 12 (3-4), 162-173.
- Bendix, R. (1962). *Max Weber: An intellectual portrait*. New York: Anchor Books.
- Coenen-Huther, J. (2013). *Durkheim'i anlamak*. İstanbul: İletişim.
- Çelebi, N. ve Kızılçelik. S. (2002). İstanbul'da bir Alman profesör: Gerhard Kessler. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi* 5 (2), 105-123.
- Doğan, N. (2012). *Alman sosyoloji geleneği*. İstanbul: Kitabevi.
- Ergun, D. (1985). Türkiye'de Cumhuriyet döneminde sosyoloji ve gelişmesi, *Cumhuriyet dönemi Türkiye ansiklopedisi* içinde, (Cilt 8, s. 2161). İstanbul: İletişim.
- Ertürk, R. (2002). Türk sosyoloji tarihi çalışmaları ve Hilmi Ziya Ülken. *Türk Yurdu* 22 (174), 27-32.
- Ertürk, R. (2004). Türk sosyolojisinin gelişimi üstüne. *Sosyoloji Konferansları: Yirmi Dokuzuncu Kitap*. s. 87-97.
- Ertürk, R. (2005). Ziya Gökalp ve Durkheim ilişkisi ve bu ilişkinin tarifi. *Sosyoloji Dergisi*. 3. Dizi (Sayı 10), s. 81-90.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1963). Türk sosyolojisinde iki Alman sosyoloğu: Prof. Kessler ve Prof. Rustow. İktisat Fakültesi Mecmuası 23 (3-4), 33-50.
- Freund, J. (2002). Max Weber zamanında Alman sosyolojisi. *Sosyolojik çözümlemenin tarihi* içinde (s. 157-191). T. Bottomore ve R. Nisbet (Der.). A. Uğur ve M. Tunçay (Yay. Haz.). A. Şenel (Çev.). Ankara: Ayraç.
- Fleury, .L. (2009). *Max Weber*. Ankara: Dost.
- Gencer, B. (2009). Türkçe'de Weber. *Max Weber'i anlamak* içinde (s. 7-20). S. Kalberg. Ankara: Lotus.
- Gerth, H. H. ve Mills, C. W. (1996). Giriş. *Sosyoloji yazıları* içinde, M. Weber. H. H. Gerth ve C. W. Mills (Yay. Haz.). T. Parla (Çev.). İstanbul: İletişim.
- Giddens, A. (1992). *Max Weber düşüncesinde siyaset ve sosyoloji*. A. Çiğdem (Çev.). Ankara: Vadi.
- Goldstone, J. A. (2000). The rise of the West-or not? A revision to socio-economic history. *Sociological theory, Cilt 18* (Sayı 2), s. 175-194.
- Hänlein, A. (2008). Gerhard Kessler'in hayatı ve Türkiye'de sosyal politikanın gelişmesindeki katkıları. (Çev. Alpay Hekimler). *Sosyal siyaset konferansları*, (Sayı 54), s. 203-213.
- İlyasoğlu, A. (1985). Türkiye'de Sosyolojinin Gelişmesi ve Sosyoloji Araştırmaları, *Cumhuriyet dönemi türkiye ansiklopedisi* içinde, (Cilt 8, s. 2171-2172). İstanbul: İletişim.
- Kalberg, S. (2009). *Max Weber'i anlamak*. (Çev. Bedri Gencer). Ankara: Lotus.
- Kaya, T. (2008) İçtimaiyat'tan Sosyoloji'ye: İÜEF Sosyoloji Bölümü'nün tarihine ve *Sosyoloji Dergisi*'ne Dair. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (Türk Sosyoloji Tarihi Özel Sayısı)* 6 (11), 713-730.

Kaya, T. (2011). *Türk sosyolojisinin Amerikan sosyolojisiyle ilişkisi ve bu ilişkinin tarifi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı.

Kessler, G. (1937). İktisat Fakültesi'nde açış dersi, *Üniversite konferansları: 1936-1937*, İstanbul.

Kessler, G. (1938). *İçtimaiyata başlangıç*. Z. F. Fındıkoğlu (Çev.). İstanbul: İktisat Fakültesi.

Kessler, G. (1939). Türkiye'nin içtimai siyaset meseleleri. *İktisat Fakültesi Mecmuası*. (Sayı 1), s. 138-166.

MacRae, D. (1985) *Weber*. N. Vergin (Çev.). AFA.

Mommsen, W. J. (2000) Max Weber's "grand sociology": The origins and composition of *Wirtschaft und Gesellschaft: Soziologie*. *History and theory*, 39 (3), 364-383.

Okan, O. (2008). Prens Sabahattin literatürü üzerine, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (Türk Sosyoloji Tarihi Özel Sayısı)* 6 (11), 477-498.

Reyhan, C. (2008). *Osmanlı'da kapitalizmin kökenleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.

Reyhan, C. (2012). Ütopya ile gerçeklik arasında Osmanlı üzerine tarih yazımı. *Tarih ve toplum*, (Sayı 14), s. 73-94.

Ringer, F. (2006). *Weber'in metodolojisi*. Mehmet Küçük (Çev.). Ankara: Doğu-Batı.

Röpke, W. (1934). *Ekonominin bugünkü meseleleri*, İstanbul: Türkiye Matbaası.

Rüstow, A. (1934). İktisat sistemi ve iktisat ideolojisi, W. Röpke (Ed.), *Ekonominin bugünkü meseleleri* (1. Baskı) içinde (s. 7-24).

Sayar, A. G. (1998). *Bir iktisatçının entelektüel portresi: Sabri F. Ülgener*. İstanbul: Eren.

Sayar, A. G. (2009). Kitap Tahlili: Osmanlı'da Kapitalizmin Kökenleri. *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), s. 172-195.

Sezer, B. (1986). Ziya Gökalp ve Durkheim. *60. ölüm yıldönümünde Ziya Gökalp* içinde (s. 19-26). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Sezer, B. (1988). Ziya Gökalp üzerine iki değerlendirme, İstanbul Üniversitesi *Basın Yayın Yüksekokulu Yıllığı I*. s. 226-240.

Sezer, B. (1989). Türk Sosyologları ve Eserleri I. *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi (Sayı 1), s. 1-96.

Sunar, L. (2012). *Marx ve Weber'de doğu toplumları*. İstanbul: Ayrıntı.

Swedberg, R. (2003). The changing picture of Max Weber's sociology. *Annual Review of Sociology*, Cilt 29, s. 283-306.

Tiryakian, E. A. (1975). Neither Marx nor Durkheim... Perhaps Weber. *American Journal of Sociology* 81 (1), 1-33.

Turhan, R. (2013). *Türkiye'de iktisat tarihi çalışmalarının gelişimi*. Konya: Çizgi.

Turner, B. (2001). *Marx ve oryantalizmin sonu*. H. Çağatay Keskinok (Çev.). İstanbul: Kaynak.

Türkdoğan, O. (1985). *Max Weber: Günümüzde ve Türkiye'de Weberci görüşler*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Tütengil, C. O. (1963). Ord. Prof. Dr. G. Kessler'in sosyoloji tarihimizdeki yeri ve Türkiye'deki yayınlarının bibliyografyası. *İktisat Fakültesi Mecmuası* 23 (3-4), 51-66.

Ülgener, S. F. (1940-41). İktisadi hayatta zihniyetin rolü ve tezahürleri, *İktisat Fakültesi Mecmuası* 2 (3-4), 351-380.

Ülgener, S. F. (1951/2006). *İktisadi inhitat tarihimizin ahlak ve zihniyet meseleleri*. İstanbul: Derin.

Ülgener, S. F. (1981/2006). *Zihniyet ve din: İslam, tasavvuf ve çözülme devri iktisat ahlakı*. İstanbul: Derin.

Weber, M. (1996). Almanya'da kapitalizm ve kırsal toplum. *Sosyoloji yazıları*. H. H. Gerth ve C. W. Mills (Yay. Haz.). T. Parla (Çev.). İstanbul: İletişim.

Weber, M. (2011). *Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu*. M. Köktürk (Çev.). Ankara: BilgeSu.

Weber, M. (2012). *Ekonomi ve toplum*. L. Boyacı (Çev.). İstanbul: Yarın.

Wood, E. M. (2008). *Kapitalizm demokrasiye karşı*. Ş. Artas (Çev.). İstanbul: Yordam.